

6:1

Успешный труд

9(45923)

2-29

1913

3(47-925) 39439
 429 Enghuud Durluud
 40000 6 Enghuud
 Durluud
 181790 2/1178

[illegible]

281.6 9

ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ

Ե Ի

ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՅՐԱԳՈՄԵՑԻ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Արտատպութիւն «Շողակաթ»-ից)

ՔԱՐՈՍ ԳՐԱՏՈՒՆ
PAROS BOOK STORE
57 La Belle Ave., H. P.
Detroit Michigan

Տպարան Ս. Էջմիածնի
1913

22-1848

ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ Ե Ի ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՅՐԱԳՈՄԵՑԻ:

Ազգային պատմութեան և գրականութեան մէջ Մանգակունի ականաւոր հայրապետի գրաւած տեղն ու ցոյց տուած արժանիքը որոշելուն մի ընդարձակ, մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն է նուիրել Հ. Բ. Վ. Սարգիսեան*.

Բայց այն պատմական և գրական խնդիրները, որ նա պարզել է կամեցել, դժբաղդաբար աւելի պղտորած ենք գտնում այդ քրտնաթոր աշխատութեան մէջ: Ուրիշ տեղ** արդէն դիտել ենք, որ ոչ մի հիմք չկայ Մանգակունուն նոյնացնելու Ե. դարում յիշուած այլ Յովհաններին որ և է մէկի հետ: Եթէ նա յետնադարեան գրուածներում ս. Սահակի աշակերտ է ասում, ոչ տարբեր իմաստով, անշուշտ, քան ինչպէս իւր ժամանակակից Ղազար Փարպեցին, կամ այլ «կրտսեր թարգմանիչ» կոչուածներ, որոնք միմիայն ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի դպրոցի աշակերտներ համարուել կարող են՝ առաձգական բացատրութիւններով: Որքան անհասկանալի են այն ենթադրութիւնները, որոնցով Հ. Սարգիսեան իբրև Յովհան Եկեղեցացուց տարբեր անձ է ներկայացնում Կորիւնի յիշած Յովհան Խոսովանովին, նոյնքան և աւելի խախտւո՞ւ այս վերջինին Մանգակունի դարձնելու հիմունքները: Կորիւնի խօսքերը շատ պարզ են: Ս. Մեսրոպի մահից յետոյ «վերակացու տեղապահ կարգուել են նորա զլսաւոր առակեցեցեր՝ ա. ը Յովսէփ և բ. ը Յովհան. Սուրբի (ս. Մեսրոպի) մահից յետոյ հանգամանքների բերմամբ այս Յովհանը Պարսկաստան է գնացել, կապանքի և տանջանքի ենթարկուել Տիգրանում և «խոստովանողական անուն ժառանգելով» վերադարձել Հայաստան՝ ի նոյն վերակացուիւն, —անշուշտ Վարդանանց պատերազմից շատ առաջ, և եթէ ս. Մեսրոպի մահից անմիջապէս յետոյ, ապա ուրեմն 440—441 թուականներին: Այդպիսով նա կարող էր մասնակցել Շահապիւմանի ժողովին իբրև «զլսաւոր երէցներից» մէկը, բայց ոչ երբէք Մանգակունին լինել, ինչպէս ընդունել է նաև Հ. Ալիշան***. ապա թէ ոչ նա աւելի քան իննսնամեայ զառամեալ հասակում կենդանայ իբրև մի կորովի ձիավարող, որին Հազարաւոր զօրավարի Գուրգի վերայ յարձակուած ժամանակ ձիուց վայր ձգեցին և «կիսամահ թողին»****. մինչդեռ նա յետոյ առողջացաւ, և ըստ նոյն Հ. Սարգիսեանի դեռ էլի տասնեակ տարիներ ապրել է՝ եռանգալից գործունէութեամբ: Իսկ «թէ էր նա եղբորորդի մեծանուն կաթողիկոսին Գիւտի», Փարպեցին իւր թղթի մէջ երբէք ծանուցած չէ. սորա պարզաբար յիշած է «երանելի Յովհան»ին քան զԳիւտ մեծանուն կաթողիկոսին հետ նոյնացնելու անտեղութիւնը պէտք է որ վերջապէս պարզ լինի:

* Քճագասուրիւն Յովհան Մանգակունոյ եւ իւր երկապիւրեանց վրայ. Վեցեթիկ, 1893. (260 եր.).
 ** Հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւն. մասն Ա. Վաղարշապատ, 1908 եր. 177.
 *** Այրարատ, եր. 519.
 **** Ղ. Փարպեցի, պատմութիւն. Վեցեթիկ, 1873. եր. 442.
 † Նոյն. եր. 593.

Ստույգն այն է, որ նոյն իսկ մեր պատմագիրները՝ Յովհաննէս Դրասխանակերտցուց սկսած, ուրիշ մի առանձին բան չեն իմացել Մանգակունու մասին, քան աւանդել էր Փարպեցին, կամ քաղել կարելի էր ինչ ինչ անորոշ աւանդութիւններից: Փարպեցու պատմութեան մէջ Մանգակունին հանդէս է գալիս Վահանանց ապստամբութիւնից յետոյ՝ իբրև «հրեշտակալիօն սուրբ կաթողիկոս»*, և ոչինչ չենք իմանում այն մասին, թէ նա երբ է կաթողիկոս եղել և ինչպէ՞ս, ոչինչ՝ կաթողիկոսութիւնից առաջ նորա վարած կեանքի մասին: Փարպեցին մինչև իսկ «Մանգակունի» չի անուանում նորան ոչ մի տեղ. բայց յետագայ ժամանակի յիշատակարաններում ընդհանրացած աւանդութիւն է, որ նա «յազատ տանէ» էր և այդ իշխանական տոհմից սերում: «Վառամական դահնամակի» մէջ** Մանգակունիք խէ. տեղն են բռնում Հայոց 70 նախարարական տների շարքում, ինչպէս և Աւարայրի ճակատամարտից յետոյ Պարսկաստան գերի տարած նախարարների մէջ Սահակ և Փարսման Մանգակունիները վերջիններից են. ուստի դժուար այդ տոհմը երբ և իցէ առաջնակարգ դիրք գրաւած լինի, և այն ամէնը, ինչ որ Խորենացին պատմում է Տրդատ Մեծի դաստիարակ Արտաւազդ Մանգակունի սպարապետի և նորա տոհմակիցների մասին՝ առասպել պէտք է համարուի. նորագոյն հետազոտութիւնները անկասկած են դարձնում, որ Տրդատ Մեծի ժամանակ Հայոց սպարապետը մի Արտաւազդ Մամիկոնեան էր***, ինչպէս նորանից յետոյ 2—3 դար շարունակ Մամիկոնեաններն էին սպարապետ, առաջ էլ հաւանականաբար նոքա են եղել: Կարելի չէ յամենայն դէպս որոշել, թէ արդեօք Յովհան Մանգակունու իշխանական ծագումը կաթողիկոսական աթոռ բարձրանալու համար որ և է նշանակութիւն ունեցէ՞լ է: Եթէ նորա ծննդավայրը, Արշամունեաց Ծախնոտ գիւղը լինելով՝ այժմեան Վարդով գաւառի մէջ էր†, հեշտութեամբ կարող էր նա ազգակցութիւն ունենալ Հայոց հին քահանայապետական տների՝ ս. Լուսաւորչի սերունդից կամ Մանգակերտցիների հետ, և այնտեղից որոշ ժառանգական իրաւունք ստացած լինել: Սակայն այսպիսի հարցերին պատասխան տալու համար սպասենք, որ բաղդաւոր դիպուածով մի նոր պատմական յիշատակարան լոյս ընկնէ: Առ այժմ պէտք է բաւականանալ ենթադրութիւններով, և մենք ուրիշ անգամ արել ենք մեր ենթադրութիւնները այս շրջանի երկու կարևորագոյն եկեղեցական խնդիրների մասին՝ թէ երբ և ինչպէս ժառանգական կաթողիկոսութիւնը Հայոց մէջ ընտրականի փոխուեցաւ, և երբ և ինչպէս կաթող. աթոռը Վաղարշապատից Դուին փոխադրուեց††:

Յատկապէս՝ թէ աթոռի տեղափոխութիւնը տեղի է ունեցել Գիւտի կաթողիկոսութեան օրով, այնքան միաբան են այդ նկատմամբ մեր պատմիչների և ձեռագիր յիշատակարանների վկայութիւնները, կամ՝ թէ Մանգակունու աթոռանիստը Դուինն է եղել սկզբից և եթէ, այնքան է պարզ Փարպեցու պատմութիւնից, որ զարմանալ միայն կարելի է, երբ մի նոր ապարդիւն աշ-

* եր. 572.

** Տես. Այրարատ, եր. 450.

*** Տես. Крещение армянъ, гречинъ и п. Н. Марръ. С. Петербургъ, 1905. с. 113, 123.

† Տես. Ազգապատմ. Մ. ա. Օրմանեան, Կ. Պոլիս, 1912. էջ 433. Հմմտ. Ստ. Տար.

Առողկան՝ Պատմութիւն իրեցեալեան. ի Ս. Պետերբուրգ, 1883. եր. 81.

†† Հայոց եկ. պատմութիւն, եր. 156. Ելմ.

1601
39434

խառնութիւն է գործ դրուում այդ տեղափոխութիւնը Մանգակունու օրով կատարուած ցոյց տալու*։ Բաւական փաստ է միթէ դորա համար այն թիւրիմացութիւնը, որ աթոռի տեղափոխութեան իբրեւ նախաձեռնող յիշուել է Վարդան Մամիկոնեանը։ Եթէ բանաւոր իսկ չհամարուին այն հիմունքները, որ այդ թիւրիմացութիւնը պարզելու համար մենք յառաջ ենք բերել, պէտք էր նկատել գոնէ, որ Վարդանի անուան յիշատակութիւնը ընդհանուր չէ և որ այդ անուան տեղ Վահան զննելով խնդիրը չի պարզուել, այլ նորանոր բոլորովին անլուծանելի թիւրիմացութիւններ կծագեն։ Մ. Աթոռի մատենադարանի ձեռագիրների մէջ ևս գտնուում է** այն յիշատակարանը, որից Հ. Սարգիսեան յառաջ է բերում*** Գիւտ կաթողիկոսի մասին գրածը թէ՛ «Ընդ առաջինս կացեալ՝ հաստատեաց զաթոռ հայրապետութեանն ի Դուին, զկնի կատարման սրբոց Վարդանանց»։ Այս խօսքերի իմաստը պարզ է, կարծում ենք։ Վարդանանց նահատակութիւնից յետոյ (որ չի նշանակում հարկաւ Աւարայրի ճակատամարտից անմիջապէս յետոյ) կաթողիկոսանալով՝ Գիւտը առաջինն է եղել, որ հայրապետական աթոռը հաստատել է Դուինում։ Մեզ ծանօթ բոլոր պատմական յիշատակութիւնները, բացի ս. Վարդանին վերագրուած գերից, լաւ յարմարուում են այս պարզ նկարագրին։ Ս. Դեոնիսիան հետ Պարսկաստան գերի տարուած նախարարների թուում Արծրունեաց տէր Ներշապուհից յետոյ իբրեւ երկրորդ Արծրունի իշխան յիշուում է մի Շաւառակ****, և ոչինչ չի արդելում նոյնապէս սորան Դուինում մեհեան շինող Շաւառակ Արծրունու հետ, որ ուրանալով կարող էր պատիւ ու իշխանութիւն ձեռք բերած և Հայաստան վերադարձած լինել, ինչպէս պատմում է Թովմա Արծրունին††, ըստ երևութիւն մի լաւ աղբիւրից վերցնելով իւր պատմութեան մանրամասնութիւնները, և միայն ժամանակի պարագաները շփոթելով։ Իսկ այդ Շաւառակին սպանող, Դուինում նորա շինած մեհեանն աւերող և քարերովը ս. Գրիգորի տաճար կառուցանող Վարդանի փոխարէն՝ շատ աւելի յարմար է, ինչպէս վերեւ մատնանշած տեղում աշխատել ենք ցոյց տալ, նորա Մագնոս որդուն զննել, որին յիշում են Ասողիկ††† և ուրիշները, քան Վահան Մամիկոնեանին։ Միթէ կարելի է ենթադրել, որ Վահան Դուինի կաթողիկէն կառուցած ու Յովհան Մանգակունու աթոռն այնտեղ փոխադրած լինէր, և այդպիսի մի կարեւոր դէպք չլիէր Փարպեցին, որի պատմութիւնը ջատագովութիւն է Վահանի սիրագործութեանց և որ նորա միւս շինութիւններն ու նորոգութիւնները գովութեամբ յիշել է. մինչդեռ եթէ Վարդան իրօք մի որդի ունեցել է, որ Մամիկոնեանց տանուտէրութեան և սպարապետութեան իսկական ժառանգն էր և կարող է շատ բան արած լինել մեզ գրեթէ անյայտ մնացած մի ժամանակաշրջանում, ինչպիսին են Յազկերտի մահուան յաջորդող խռովութեան տարիները և Պերոզի թագաւորութեան առաջին օրերը, Լազար գուցէ շատ պատճառ ունէր նորա գործը նոյն իսկ զիտմամբ

* Ազգայաբան, եր. 451.

** Հմմտ. Հ. 634=732, p. 433.

*** Քննադատութիւն, եր. 45 եւ 44.

**** Փարպեցի, պատմութիւն. եր. 236.

† Յովն. Կարողիկոսի՝ Պատմութիւն Հայոց. Թիփլիս, 4912. եր. 59.

†† Պատմութիւն Տան Արծրունեաց. Ս. Պետրոս, 1887. եր. 77.

††† Պատմութիւն Տեղեկական Ս. Պետրոս, 1885, եր. 79.

մոռացութեան տալու։ Յամենայն դէպս այն եկեղեցին, որ Վահանանց ապստամբութիւնից անմիջապէս յետոյ ուխտեալ նախարարները, նախ քան առաջին ճակատամարտի մէջ մտնելը, գնում են աղօթելու* անկասկած Դուինում էր, և ս. Գրիգորի անունով լինելուն բւ. Գրիգորի նշխարները իւր մէջ ամփոփելուն համար էր, որ առանձնապէս շնչուում է ս. Նահատակ Գրիգորի ճգնութիւնը։ Եւ քանի որ միաժամանակ յիշուում է այդտեղ էլ հրեշտակաւորն ս. Կարողիկոս Յովնան, որին նոյնպէս «երկիր-պաղանէին նախարարքն և ամենայն արք զօրուն»», միթէ կասկած կարող է լինել, թէ այդտեղ էր ուրեմն կաթողիկոսարանը։ Մենք ամենին չենք տեսնում, որ «Մանգակունին ալ շարունակ Վաղարշապատի և Դուինի մէջ կերթեակէր», և երբէք չենք գտնում, որ նա հոգեւոր գործերի համար Էջմիածին (?) եկած լինի, այլ Դուինն է Փարպեցու պատմութեան մէջ նորա մշտական կայանը, և այն անգամ իսկ, որ նա թափորով հանդիպում է, Նիսորի հետ կապած հաշտութիւնից յետոյ՝ փառքով վերադարձող Վահանին, և միասին Վաղարշապատ են գնում՝ ուր Մամիկոնեանը հաւանականաբար ս. Սահակից ժառանգած կալուածք ունէին, նուիրական սուրբ տեղերում գտնութիւն մատուցանելու Աստուծուն, անշուշտ Դուինից էր ընդառաջ գնացել՝ «Պատուական նշանաւ խաչին և սուրբ նշխարօք ճգնադգեաց նահատակին Գրիգորի»։

Այսպէս ուրեմն՝ Մանգակունու մասին այնչափ միայն գիտենք Փարպեցու պատմութիւնից, որ նա կաթողիկոս էր արդէն 481 թ. ին, երբ Վահանանց ապստամբութեան սկիզբը դրուեցաւ, որ ապստամբութեան տարիներում նա միշտ ուխտեալ նախարարների հետ էր՝ քաջալերութեամբ և օրհնութեամբ ճանապարհ էր դնում պատերազմ գնացողներին, անձամբ իսկ պատերազմի դաշտ գնում և աղօթում ի պաշտպանութիւն քրիստոնէական հաւատոյ մարտնչողների համար, մի անգամ Դուինի վերայ եղած յարձակման միջոցին հազիւ կիսամահ ազատուում, քանի անգամ թափօրով և գոհարանական մաղթանքներով զիմաւորում յաղթողներին, և վերջին անգամ իւր հովուապետական պարտքը կատարում Վահանի մարգարտութեան իշխանութիւնն ստանալու աւթիւ, երբ գոհացողական մաղթանք է կատարում և եկեղեցու բնից ատենաբանելով իւր հոգեկան հրճուանքն արտայայտում հաւատոյ պաշտպանների յաջողութեան, խորին վիշտը՝ հաւատուրացների անկման նկատմամբ, յորդորում առաջիններին քրիստոնէական ներողամտութեամբ և սիրով վարուել վերջինների հետ, զղման ու դարձի ճանապարհը բանալ սոցա առաջ։ Մեզ յայտնի չէ նոյն իսկ, թէ Վահանի մարգարտութիւնը, և հետեւաբար Մանգակունու այդ ատենաբանութիւնը՝ որ թուականին է տեղի ունենում, յայտնի չէ ամենին, թէ այնուհետեւ մինչև երբ է տեղում սորա կաթողիկոսութիւնը։ Իսկ մեր ուշ ժամանակի պատմիչների և յիշատակարանների տուած թուանշաններով ժամանակագրութիւն կազմելու իւրաքանչիւր փորձ անպտուղ աշխատութիւն պիտի համարուի։ Եթէ Մանգակունուն վերագրուած ամենաշատը 12 տարիների վրայ աւելացնենք Բարգէն կաթողիկոսին ամենաշատը տրուած 6 տարիները, և առաջինի կաթողիկոսութեան սկիզբը համարենք անգամ 480—481 թ. ը, դարձեալ Բարգէն վախ-

* Փարպեցի, պատմութիւն, եր. 574.

ճանաձ պիտի լինէր 498—499 թ.ներին. մինչդեռ սորա թղթերից շատ որոշ կերպով գիտենք այժմ, որ 506 թ.ին ժողով է գումարել Դուրնում: Ինչո՞ւ ուրեմն յուսահատական ենթադրութիւններով այդ տարածաշրջանները հաշտեցնելու աշխատել, քանի որ պարզ պէտք է լինի, թէ ինչպէս ուրիշ գրականութեանց, այնպէս և մեր մէջ այդ ժամանակագրական թուերը յետոյ են կազմուել՝ արհեստական կերպով. և ինչո՞ւ Բարդէնի կաթողիկոսութեան տարիները երկարացնել՝ մինչև 506 թ.ը հասցնելու համար, որի գործունէութեան մասին բացի ժողովներ գումարելուց ուրիշ բան մեզ յայտնի չէ, և ոչ Մանդակունուն, որին պատմական և եկեղեցական աւանդութիւնը բաղմադրմի բարեկարգութիւններ և հարուստ մատենագրական աշխատութիւն է վերագրում:

Վերև մատնանշած Հ. 732 ձեռագրի յիշատակարանը գրում է. «Տէր Յովնան Մանդակունի՝ յազատ տանէ, ամս Զ. սա նախ գիր* գտաւ Հայաստանեայց ժամակարգութեանց՝ սքանչելապէս յարգարեալ քարոզս և աղօթամատոյցս և երգս հոգեւորս, ի փառս Աստուծոյ, և զՏէր Աստուած դաւրութեանց պատարագամատոյցն»*: Իսկ այդպէս կոչուած «Օրհնութիւնաբեր ցուցակի» մէջ, որին առանձին կարեւորութիւն է ընծայում Հ. Սարգիսեան և ամենայն միամտութեամբ «անտարակոյս Ե. դարուն գրուած» համարում, չնայելով որ այդ ցուցակի մէջ Մանդակունին իբրև մի հին մատենագիր է յիշուած, իսկ ինքը նորա կեանքը երկարացնում է մինչև 498—499 թ.ը (400-ից սկսած), ասուած է**։ «Իսկ զհիմնարկէք և զեկեղեցւոյ աւրհնէք և զսրբել տաճարի և ժամահարի և սկի և հանդերձի սպասու, և աւագան և մկրտութիւն առնել և խաչ աւրհնել և պսակ դնել, և Պահոց քարոզներն՝ զայդ Մանդակունի է արարեալ, որ ԺԻ. թիւ էր ի սրբոյն Գրիգորէ մինչև ցայ»։ Աւելացնենք սորա վերայ Յովնանէն Պատմագրի վկայութիւնը Մանդակունու մասին***, «որ առլցեալ իսկ էր ամենայն հոգեւոր հանձարով, և կարգս յօրինեալ ճոխացուցանէ պայծառապէս զամենայն աղօթական ժամակարգութիւնս եկեղեցւոյ սրբոյ, և յարգարէ ևս ճառս զգուշացուցիչս գիտաւորական կենցաղոյս, որ բերէ զոգուցն փրկութիւն»։ Ասողիկի խօսքերը†. «ԶՀայոց բազում կարգս ուղղութեան կատարեաց, զքարոզս գիշերի և տունջեան, զկարգս մկրտութեան, զսարկաւազի, զքահանայի և

* Հմմտ. Սրբազան պատարագամատոյցի Հայոց (Հ. Գաբրիէան և Հ. Տաւեան) Վիեննա, 1897. եր. 521, որ «Սա նախադիր գտաւ» կարդում է, և չգիտենք՝ ո՞րպիսի նիւմ ունենալով, այս գրութիւնը Յովն. Պատմագրին վերագրում:

** Հմմտ. Հայկ. բարգմանութիւնն նախնեաց (Հ. Գ. Զարեհանալեան). Վենեսիկ, 1889. եր. 246: Նայնք գտնուում է Մ. Արսուի մատենադարանի մի ֆոնի ձեռագրերում. մենք առնում ենք Թաւրիզի Արամեան գրադարանից բերած և այժմեան ցուցակի մէջ նախկին Հ. 528-ի տեղը դրած Հ. 4207 ձեռագրից (Բ. 118 Ի.), որ սկզբում տպագրից աւելի ունի հետեւեալ տողեր. «Կարգաւորութիւն աւրհնաբեր ցուցակին, որ ունի յինքեան գծամանակ իւրաքանչիւր կարգեալ կանոնաց, զտեղիսն, քէ ո՞վ ո՞վ կամ յորմէ՞ գաւառէ՞ գնայրապէաց ժամանակս նշանակեցից, քէ ո՞վ էր ի Հայոց աւխարհս և որո՞ց նշանակաւ կարգեալ նաւեցին: Յետ ճԺԱ. ամի սրբոյն Գրիգորի եղև քարգմանութիւն նախնեան լեզուիս: Երանելին Մովսէս եւլմ.», երեւի նորա նամար, որ տպագրիւր «Երանելին Մովսէս» տարբերութեամբ է սկսում, Հ. Սարգիսեան՝ «Ս. Սահակայ տեմադարին՝ Մովս. Խորենացուն, անուամբ մեզ հասած» է համարում այս ցուցակը:

*** եր. 60.

† Պատմութիւն, եր. 84.

զեպիսկոպոսի, և զօրհնութիւնս եկեղեցւոյ և գլխովիմբ զպատարագամատոյցն, զոր Աթանասի ասեն լինել»։ Վարդան պատմիչի աւանդածը* «Իմաստասէր և լի Հոգւով Աստուծոյ, որ բարիոր յօրինեաց զկարգս ձեռնադրութեան և ժամակարգութեան, և զճառս խրատուց. և սա թարգմանեաց զեկրորդ Կորնթացւոց թուղթն, զՅոնանն, և այլ բազում օգուտս գործեաց»։ Թողնենք զեւ ուրիշ հարեանցի յիշատակութիւններ, որ ամփոփուած կարելի է գտնել Հ. Սարգիսեանի գրուածքի մէջ, — և ահա մեր առաջ բացուած կտեսնենք մի շարք բարդ խնդիրներ, որոնք սերտ կապ ունին մեր ծիսարանի, ժամագրքի, պատարագամատոյցի և կանոնագրքի կազմութեան հետ, և նոցա ընդհանուր ուսումնասիրութեան մէջ պէտք է քննուին, որպէս զի Մանդակունուն բաժին ընկնող աշխատութիւնը և սորա արժէքը որոշուի: Այդ խնդիրները մէջ չենք մտնի: Միայն իբրև կողմնակի պարզաբանութիւն Վարդան պատմիչի յիշատակած Մանդակունու թարգմանական աշխատութեան՝ կակնարկենք, որ մեր հրատարակութեամբ մամուլի ներքոյ եղող «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի մէջ, Բ. 238 Կ., հետեւեալ վերնագիրը կայ. «Երանելոյն Յովնանու եպիսկոպոսի Կոստանդինուպօլսի, ի ԿԻ թարգմանութենէն աւետարանին Յոնաննու», որի ներքոյ յառաջ է բերած Ոսկերեանի Յովնանու աւետարանի մեկնութեան մի փոքրիկ հատուածը՝ ծանօթ տպագրութեանցից տարբեր թարգմանութեամբ: Թուում է, թէ պէտք է կարգաւ այս՝ «Երկրորդ թարգմանութենէն աւետարանին Յոնաննու», աւրհնութիւն տեսնել Վարդանի «զերկրորդ Կորնթացւոց թուղթն, զՅոնանն» շփոթ բառերի հետ և եզրակացնել, որ հաւանականաբար Մանդակունին Ոսկերեանի մեկնութեանց հետ կապուած և Գրքի ինչ ինչ մասերի մի երկրորդ թարգմանութիւն ընծայել է**:

Մեր բուն նպատակը կմնայ որոշել. ա) Ի՞նչ գիրք է բուն Մանդակունին ժամանակակից դաւանաբանական վէճերի վերաբերմամբ. բ) ի՞նչ ձառեր է նա գրել:

Մինչև այժմ ընդունուած դրութիւնն այն էր, որ Քաղկեդոնի ժողովի հետ կապ ունեցող վէճերի մէջ Հայոց եկեղեցին խառնուել է առաջին անգամ Բարդէն կաթողիկոսի օրով. Զամչեան, ինչ ինչ միջնադարեան գրոյցներից օգտուելով՝ նկարագրել էր իւր պատմութեան մէջ***, թէ իբրև մոլորեցուցիչներ են եկել Հայաստան, սուտ տեղեկութիւններ և սխալ գաղափար տուել Քաղկեդոնի ժողովի մասին, Բարդէն կաթողիկոսն էլ Վրաց և Աղուանից մասնակցութեամբ ժողով է գումարել, և առանց երկար բարակ քննելու՝ մոլորուելով, նզովել Քաղկեդոնի ժողովը: Յովնանէն Պատմագրի վկայութեան հիման վրայ**** ժողովի տեղը նա նշանակել էր Վաղարշապատի Կաթողիկէն, իսկ թուականը՝ առանց հիմունքի, իրեն հաճոյ եղած ժամանակագրութեամբ՝ 491: Նորա այդ տեսութիւնները անխօս ընդունուել էին և անթիւ անգամ կրկնուել, ամենայն անտեղութեամբ կրկնուում են ոմանց կողմից մինչև այժմ էլ, չնայելով, որ արդէն 1898 թ.ի Արարատի մէջ մենք

* Հաւաքումն պատմութեան. Վենեսիկ, 1862. եր. 55.

** Պէտ է նկատել, որ յիշեալ վերագրի ներքոյ բերած մեկնութեան հաստատի աւետարանի խօսքն ևս տվորականից տարբեր քարգմանութիւնն է:

*** Գիրք Գ, գլուխ ԼԴ, եր. 225.

**** եր. 62.

հրատարակել ենք Բարգէնի թղթերը* և ցոյց տուել, որ սա ժողով գումարել է 506 թ. ին՝ Դուխնում, և ժողովի բուն խնդիր եղել են Նեստորական վէճերը**։ Այնուհետև Բարգէնի թղթերը լոյս տեսան «Գիրք թղթոցի»-ի ամբողջական հրատարակութեամբ***, և շուտով լոյս կտեսնի մի ընդարձակ հատուած նոցանից վերոյիշեալ «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի մէջ. ամէնքի համար պարզ պէտք է լինի այլ ևս, թէ ի՞նչ էր Հայոց եկեղեցւոյ բռնած գիրքը դաւանական խնդիրներում այդ կաթողիկոսի օրով։ Ուշագրաւ մի հանգամանք կար այդտեղ, որ մինչ Աբրահամ կաթողիկոսի երրորդ թղթին մէջ**** որոշ կերպով ասած է, թէ Բարգէն կաթողիկոսի գումարած ժողովում Վրաց, Աղուանից և Սիւնեաց մասնակցութեամբ Քաղկեդոնի ժողովն ու Լիւնի տոմարն անիծել են, Բարգէնի Ա. թղթի մէջ Քաղկեդոնի ժողովն ամենեկին չի յիշուած և թուղթն ուղարկողների մէջ չկան Վրացիք, Աղուանք և Սիւնիք, այլ միայն հայ եպիսկոպոսների և իշխանների անուններ են։ Սակայն Բ. թղթի մէջ չի միայն Քաղկեդոնի ժողովն է յիշուած, թէպէտ հարեանցօրէն, այլ և ասած է, թէ «յառաջագոյն Վրաց և Աղուանից միաբանութեամբ, իւրաքանչիւր աշխարհի գրով» հաւատոյ մասին գրել էին։ Այս հանգամանքը առիթ է եղել ենթադրելու, թէ Բարգէն մի երկրորդ ժողով է գումարել Վրաց և Աղուանից հետո՝ և այդ ժողովի մէջ են որոշել մերժել «Քաղկեդոնի ստույթները»։ Այդպիսի ենթադրութեան նպաստաւոր մի կէտն ևս կարելի էր համարել, որ մինչ Ա. թղթի մէջ «Վարդ Մամիկոնեան» պարզապէս է յիշուում, Բ. թղթի մէջ յիշուում է իբրեւ «Հայոց մարզպան»։ Արդ, «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի հատուածը, որ ըստ վերնագրին Բարգէնի Ա. թղթից պիտի լինէր ամբողջապէս՝ մի մասով միայն մեր ձեռքը հասած Ա. թղթից է, մինչ շարունակութիւնը, որ շատ լաւ միանում է նախընթացին, համեմատ է Բ. թղթի այն կտորին, ուր Քաղկեդոնի ստույթներից հրաժարելու մասին է խօսքը։ Սորանով փարատուում են նախ այս Բ. թղթի վաւերականութեան նկատմամբ արտայայտուած կասկածները††, և երկրորդ՝ պարզուում է, որ Բարգէնի թղթերի զանազան խմբագրութիւններ են եղել՝ նայած, թէ ում են ուղղուել և ի՞նչ նպատակով. ուստի և պէտք չէ այն թղթից, որ ուղղուած է միմիայն Նեստորականութեան վտանգի ներքոյ եղող Պարսկաստանի քրիստոնեաներին, եղբակացնել, թէ նորա մէջ յիշուած ժողովում Քաղկեդոնի մասին խօսք չկար, և մի երկրորդ ժողով ենթադրել՝ յատկապէս Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները քննելու համար։ Առ առաւելն կարելի է մտածել, որ ժողովը երկարատե է եղել և զանազան խնդիրներով զբաղուել. իսկ Հայոց հետ միաբան Վրացիք և Աղուանք կամ «Իւրաքանչիւր աշխարհի գրով» թղթեր են կազմել†††, կամ մասնակցել են միայն այն նիստերին, ուր իրենց աւելի զբաղեցնող Քաղկեդոնի ժողովն էր ուշադրութեան առարկայ։ Յամենայն դէպս՝ այժմ տեսնում ենք, որ Քաղկեդոնի

* Սեպտեմբեր, եր. 585 և Չոկտեմբեր, եր. 471.

** Արարտ, 1898, Չոկտեմբեր, եր. 434.

*** Թիփլիս. 1904, եր. 40—54.

**** Ուխտանէս, Պատմութիւն. Վաղարշապատ, 1871. եր. 85. Գիրք քղոց, եր. 480. Կնիք Հաւատոյ, եր. 459.

† Ազգապատում, էջ 505. բայց ի՞նչո՞ւ անպատճառ «508-ին ասեցներ»։

†† Քննադատութիւն, եր. 49. մեր Հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւն, եր. 491.

††† Տես. Ազգապատում, նոյն էջ 505.

ստույթներից փախչելը նոր չէր Հայոց համար, և Բարգէնի գումարած ժողովում քաղկեդոնականութիւնը չէր թէ պէտք է նոր մերժուէր, այլ իբրեւ մերժուած նկատուէր, որովհետեւ նորա դէմ հանդէս է եկել արգէն Բարգէնի նախորդ Մանդակունին։

Հարկաւ Միսիթարեան հայերի համար Մանդակունին նոյնպէս ի բնէ կարողիկ է և Բաղկեդոնական, ինչպէս մեր եկեղեցւոյ ուրիշ նշանաւոր և բազմաբղիւն հայրապետները։ Հ. Սարգիսեան պարտք է համարել առանձնապէս դրուատել «սուրբ հայրապետիս իմաստութիւնը» և «խորին քաղաքատեսութիւնը»*, որ ալեկոծութիւնից ազատ է պահել Հայոց եկեղեցւոյ «Սրբազան աւանդութեամբք ակադճուն նաւը» և չի գործել «այն ամենամեծ սխալը, զոր անհեռատեսութեամբ գործեցին ապա անոր յաջորդները, բաժնելով իրենք զիրենք Բիւզանդական կայսրութեան հզօր դաշնակցութենէն»,—առանց մերտաճելու, թէ Մանդակունին ապրում էր Զենոն և Մնաստատ (?), կայսրների օրով, երբ «Բիւզանդական հզօր կայսրութեան» մէջ մերժուած էր Քաղկեդոնի ժողովը, և թէ մեր նահատակ եկեղեցին իւր առաքելական անարատութեամբ հենց նորա համար պարծենալ կարող է, որ իւր հաւատարիմ և քաջ հովիւները հաւատոյ խնդիրը քաղաքական հեռատեսութեան հետ չեն շփոթել և իրենց առաջնորդող զրօշակը հողմի ուղղութեան համեմատ փոփոխել։ Զարմանալի է ապա, թէ ի՞նչպէս պատմական քննադատութեան այնչափ յառաջ գնացած մեր օրերում շարունակուում են երեւակայել, թէ Քաղկեդոնի ժողովից անմիջապէս յետոյ նորա պաշտպանած տեսութիւնը դարձել է ամբողջ եկեղեցւոյ տեսութիւն, և միայն Հայերը, Վարդանանց պատերազմի պատճառաւ այդ ժողովին մասնակցած չլինելով՝ նորա որոշումները ժամանակին չեն ընդունել, իսկ յետոյ, երբ առիթ է ներկայացել նորանով զբաղուելու, սխալ են հասկացել և մերժել են. մինչդեռ պատմական փաստերը բոլորովին հակառակն են վկայում, ինչպէս մի քանի անգամ պարզել ենք**, պարզել են նաև ուրիշները***։ Այդ անհերքելի փաստերն ասում են, որ Քաղկեդոնի ժողովն սկզբից և եթ իւր դէմ հանեց քրիստոնէութեան խոշոր մեծամասնութեանը, և չի միայն քրիստոնէական դաւանադիտութեան որրան Աղէքսանդրիոյ առաջնակարգ պատրիարքութիւնը, որ Նիկիոյ և Նիքիոսի տիեզերական ժողովների դաւանական սկզբունքներն էր թելադրել, այլ շուտով նաև Երուսաղէմը, շատ չանցած մինչև իսկ Աղէքսանդրիոյ աթոռիան Անտիոքը, և վերջապէս Կ. Պոլիսը՝ նկատելին Քաղկեդոնի որոշումներն իբրեւ նախկին Յ ժողովներով ընդունած քրիստոսաբանութեան անյարիր և խորթ նորմուծութիւն, ոտքի կանգնեցրին նոցա դէմ ամբողջ արեւելեան քրիստոնէութիւնը՝ նոր Հռոմից սկսած մինչև Ասիոյ և Ափրիկէի խորքերը, և միայն հին Հռոմը իրեն ենթարկեալ վիճակներով հաւատարիմ մնաց նոցա, որ իրենից էլ բղիւն էին։ Զենոն կայսեր 482 թ. ին արձակած Հեկոսիկոն հրովարտակով այս դրութիւնը պաշտօնապէս վաւերացած և Քաղկեդոնի ժողովն իրապէս դատապարտուած էր, երբ Նուարակի հաշտութեամբ և Վահանի սպարապետական իշխանութիւն ընդունելով՝ 484 թ. ին, երկարատե յուզումները

* Քննադատութիւն, եր. 50 Ե.

** Տես. Հայոց եկ. ոյ պատմութիւն, եր. 486 Ե. Արարտ, 1896. ապրիլ, եր. 455 եւլն.

*** Ազգապատում, էջ 490 Ե.

Հայաստանում դադարեցին, խաղաղութիւն հաստատուեց, և կարելի եղաւ ներքին բարեկարգութեան ու հոգեւոր գործերի մասին մտածել: Ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի օրերից կէս դար էր անցել, և Հայոց կողմից որ և է մասնակցութիւն ընդհանուր եկեղեցւոյ մէջ արծածուած դաւաքանական վէճերին տեղի չէր ունեցել. պէտք էր այժմ որոշ դիրք բռնել նոցա նկատմամբ: Ուրիշ ինչ կերպ վարուել կարող էր ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի աշակերտ, նոցա հոգեւոր մեծ ձեռնարկութիւնները վերակենդանացնող և առաջ տանող Մանգակունին, եթէ ոչ հաւատարիմ մնալ նոցա աւանդած եփեսոսեան դաւանական սկզբունքներին և մերժել Քաղկեդոնի նորմութիւնը, ինչպէս և մերժում էին այդ ժամանակ իւր աչքի առաջ Յոյն-Հռոմէական մեծ կայսերութեան մէջ գտնուող բոլոր քրիստոնեաները:

Հ. Սարգիսեան առանձին դոճուակութեամբ շեշտում է, որ մինչ Մխիթարեանները քաղկեդոնական համարած ուրիշ հայրապետների մասին առարկութիւններ եղել են, «Մանգակունոյ համար ոչ ոք ցայսօր կարող եղած է բան մ' ըսել»*: Սակայն նորան արդէն ձեռագրով յայտնի էր «Գիրք թղթոց»ի այն գլուխը, որի վերնագիրն է՝ «Երանելոյն Յովհաննու Հայոց եպիսկոպոսապետի, ապացոյց յերկուց բնութեանց ասել զՓրկիչն և կամ մի բնութիւն»**, և եթէ անաչառօրէն դատէր, պէտք է մտածէր, որ այս Յովհաննու եպիսկոպոսապետը միայն Մանգակունին կարող է լինել: Հ. Ն. Ալիքեան իրաւամբ դիտել է, որ մինչ «Գիրք թղթոց»ի հնագոյն, Գրիգոր Վկայասիրի օրինակից արտագրուած, մասում՝ մինչև եր. 219, «առանձին խնամօք դասուած մէն մի թուղթ՝ ժամանակագրօրէն կը յաջորդեն իրարու ե—է դարուց թղթակցութիւնը», շարունակութիւն կազմող գրութիւնները պատահականօրէն ժողովուած և խառն ի խառն դասաւորուած են***: Արդ, մի կողմ թողնելով այն խնդիրը, թէ արդեօք այդ հնագոյն ժողովածուն ով է կազմել, Հ. Ալիքեանի դիտողութիւնից բնականաբար պիտի հետեւեցնենք, որ ժամանակագրօրէն իրար յաջորդող թղթակցութեանց մէջ մի գրութիւն, որ ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի օրով փոխանակուած թղթերից յետոյ է, Բարդէն կաթողիկոսի թղթերից անմիջապէս առաջ, և Յովհաննու եպիսկոպոսապետի անունն է գրում՝ Յովհանն Ա. կաթողիկոսի գրուածքը պիտի լինի, ինչպէս և սորա նախընթաց «Երանելի մեծի քերդոզհաւսն Մովսէսի խորհնացի եպիսկոպոսի» վերնագրով գլուխը Փարպեցու թղթի մէջ յիշուած, ե. դարում ապրող՝ «Երանելի Փիլիսոփոս Մովսէսի» գրուածքը. ինչպէս որ Յովհանն Բ. կաթողիկոսի թուղթն ևս ճիշտ իւր տեղում է յառաջ բերած:

Մի անհերքելի փաստ գալիս է այժմ հաստատուելու այդ եզրակացութիւնը: Կնիք հաւատոյ ժողովածուի մէջ՝ ր. 83 ր. (եր. 130), կարգում ենք. «Երանելոյն Յովհաննու Մանգակունոյ Հայոց կաթողիկոսի՝ ի հակաճառութենէն Քաղկեդոնի ժողովոյն, որ ասի Ապացոյց», և այդ վերնագրով բերած է Յովհանն եպիսկոպոսապետի յիշեալ գրութեան մի հատուածը††:

* Քննադատութիւն, եր. 30.

** եր. 29.

*** Կնիքի կարողիկոս Վրաց, Վիեննա, 1910. եր. 59.

† Մեր կարծիքն այդ մասին առիթ կունենանք շուտով ուրիշ տեղ յայտնելու:

†† եր. 53. «Քանգի Յովհ. ի Նիկիայ գումարեալ», մինչև եր. 55. «Թէ դու մարդ ես եւ գանձն քո Աստուած առնես»:

Սակայն «Գիրք թղթոց»ի մէջ էլ այս գրուածքն այնպէս է սկսում, որ ակնհերե հատուած է երևում Քաղկեդոնի ժողովի դէմ ուղղուած մի աւելի ընդարձակ ամբողջական շարադրութեան: Ի՞նչն է իսկապէս առիթ եղել, որ Մանգակունին գրիչ է վերցրել Քաղկեդոնի ժողովի դէմ, մենք չգիտենք. բայց յայտնի է, որ նորա ժամանակ առիթներ շատ կարող էին լինել, ինչպէս դեռ նորանից առաջ* յիշեալ նշանաւոր հայ հեղինակ Մովսէս փիլիսոփան առիթ է ունեցել մի բնութեան դաւանութիւնը պաշտպանելու Քաղկեդոնի ուսման դէմ: Յամենայն դէպս երկու ժամանակակիցների գրուածոց մեկ հասած մասերը բաւական են ակնհերե կացութեան համար, որ Մանգակունու օրով արդէն Հայոց եկեղեցին իւր վճիռն է արձակել Քաղկեդոնի ժողովի դէմ և որ սկզբից և եթ մեր հայրերը շատ լաւ իմացել են, թէ ինչ է Քաղկեդոնի ուսումը, և մերժել են այն պարզ գիտակցութեամբ, թէ անհամաձայն է Յ առաջին տիեզերական ժողովներով ընդունուած դաւանութեան և մի նոր, խորթ տեսակէտ է մէջ բերում:

«Երանելոյն Յովհաննու Մանգակունոյ կաթողիկոսի» վերնագրի ներքոյ գտնում ենք «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի մէջ (ր. 33 ր. եր. 52) նաև առաջին հատուածը այն դաւանաբանական բացատրութեան, որ տպագրուած է «Ի սուրբ Երրորդութիւնն և ի ծնունդն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ» վերնագրով** և որի վաւերականութիւնը, գտնէ այս մասով, անկասկածելի է դառնում ուրեմն***: Տպագրուածի երկրորդ մասը հաղիւ թէ անմիջական շարունակութիւնը լինի այդ առաջինի, որ փառատրութեամբ վերջանում է և որին կցուած է երկրորդը ըստ երևութին պատահաբար: Մայր Աթոռի մատենադարանի Հ. 920=940=993 ձառնարի մէջ† առաջին հատուածից յետոյ, որի վերնագիրն է՝ «Երանելոյն Յովհաննու Մանգակունոյ Հայոց վարդապետի, Յաղագս պահոց», անմիջապէս հետևում է, բայց առանձին և առանց վերնագրի, Տեսեսի առաջը մեկնաբանող մի ընդարձակ ձառ, որի սկզբի երկու տողը միայն նման են տպագրուածի երկրորդ մասի սկզբնաւորութեանը: Հ. Սարգիսեանի տուած ցուցումներից երկուսն է, որ նոյնը գտնուում է իւր «Գեղորգայ» անունանոց†† օրինակի, գուցէ նաև Երուսաղէմի Հ. 972 ձեռագրի մէջ†††: Մենք պատճառ չենք գտնում այս ձառը Մանգակունու հարազատ գործ չհամարելու և դնում ենք ստորեւ՝ կից յիշեալ վաւերական հատուածին, ինչպէս գտնում ենք ձառնարի մէջ:

Հ. Սարգիսեան յիշում է երկու ուրիշ, ըստ երևութին դարձեալ դաւանաբանական բովանդակութիւն ունեցող՝ ձառեր Երուսաղէմի Հ. 77 ձեռա-

* Որքան առաջ արդեօք, յայտնի չէ:

** Տեսուն Յովհաննու Մանգակունոյ Հայոց հայրապետի ձառ. Բ. 84. Վեներիկ, 1860, եր. 212.

*** Ժողովածուն կազմուած է Կոմիտաս կաթողիկոսի օրով, ե. դարում, երբ չէին կարող չիմանալ, թէ ո՞ւմ գրուածքն է այս: Հ. Սարգիսեան (Քննադատութիւն, եր. 453), դիտում է, թէ այս հասուածք փոխառութիւն է Գր. Նազիազանցու մի հատից, որի վերնագիրն է. «Յաղագս ս. Երրորդութեան»... բնդիւմ Արիսի: Մեր մատենագրաբան Հ. 924=948, ր. 57 ր. ձեռագրում կայ. «Գրիգորի Աստուածաբանի» Յաղագս ս. Երրորդութեան եւ մարմնակալ Որդոյ՝ վերնագրով հառ, որի մէջ նման խօսքեր են գտնուում, բայց ոչ նոյն:

† Գրուած 26=1456 ր. ին «Վերի Նորավանդ».

†† Քննադատութիւն, եր. 409.

††† Նոյն. եր. 74 ծան.

գրում, որոնք միացած գտնուում են կրկին նույն գրատան Հ. 1377 ձևա-
գրում և որոնց առաջինի մասն է համարում ս. Ղազարու գրատան ԺԳ. դա-
րու մի ձառնարի մէջ գտնուող «Բանն Աստուած մարմնացաւ» հատուածը:
Իսկ Երուսաղէմի գրատան Հ. 1377 ձառնարի մէջ գտնուող մի ուրիշ ձառ-
որի վերնագիրն է՝ «Յաղագս երկուց ընութեանց», նա առանց որ և է հիմքի
անհարազատ է համարում*: Սակայն քանի որ Մանդակունու Գաղկեդոնի
ժողովի զէմ գրած լինելն այժմ յայտնի է դառնում, ընդհանրապէս հենց
այդ ձառն ամենայն հաւանականութեամբ հարազատ պիտի լինի, և շատ
ցանկալի էր միւսների հետ լոյս ընծայուած տեսնել այն, որով աւելի և
աւելի կպարզուէին Մանդակունու գաւառաբանական տեսութիւնները: Ստորե
գտնում ենք մի ուրիշ փոքրիկ հատուած, որի Մ. Աթոռի ձեռագրատան ամե-
նահին (Ժ. դարու) և ամենակարևոր ձեռագիրների մէկից վերցուած լինելը
երաշխաւորութիւն է նորա հարազատութեան և որ ցոյց է տալիս, թէ Ման-
դակունին մեկնաբանութեամբ էլ զբաղուել է, և ուրեմն շատ հեշտութեամբ
կարող էր «Տնտեսի առակի» յիշեալ մեկնութեան հեղինակը լինել:

Անցնենք այժմ այն խնդրին, թէ Մանդակունին ինչ ձառեր է գրել՝
բարոյական—խրատական բովանդակութեամբ: Յայտնի է Միսիթարեանների
Մանդակունու անունով Բ. տպագրութեամբ հրատարակած ձառերի ժողովա-
ծուն, որ վերև յիշատակեցինք և որ 26 ձառեր է պարունակում՝ իսկապէս
«Թուղթ» վերնագրով, հետք կցուած «Կանոնք», «Յաղագս քառասորդական
պահոց», յիշեալ «Ի ս. Երրորդութիւնն և ի ծնունդն Բրիստոսի Աստուծոյ
մերոյ», «Վասն սիրոյ» և «Բան խրատու առ ճշնաւորան»՝ զանազանակերպ
բովանդակութեամբ հատուածներ: Այս վերջին հատուածները միւս 26 ձա-
ռերի կամ թղթերի հետ ոչ մի ներքին աւելցում չունին, այլ քաղուած
են այս ու այն տարրեր ձեռագրներից և ի մի յընթաց՝ Մանդակունու ա-
նունը կրող երկերի մի ամփոփում տալու համար: Եւ նորա համբաւը՝ իբրև
մատենագրի, մինչև այժմ կապուած է եղել մեզանում այդ 26 ձառերի
հետ, որոնք և մեծ յարգ են վայելել իբրև Ե. դարու հեղինակի և մեր ամե-
նանշանաւոր հայրապետներից մէկի, բովանդակութեամբ և լեզուով հաւա-
սարապէս արժանաւոր, գործ: Հ. Սարգիսեանի քանիցս յիշած «Քննադատու-
թիւնը» նուիրուած է գլխաւորապէս այդ ձառերի մատենագրական յատկու-
թիւններն ու արժէքը որոշելուն, և նա խօսք չի գտնում գերադրարար գրուա-
տելու նոցա առաւելութիւնները՝ նոցա հեղինակի մեծ հմտութիւնը: Նա մի
առ մի յառաջ է բերել, թէ իրեն ծանօթ ոչ ձեռագիրների մէջ կան այդ
ձառերը՝ ամբողջութեամբ կամ մասամբ, և ո՞րտեղ ում անունով են: Ի միջի
այլոց յիշել է նաև ս. Էջմիածնի մատենադարանի 5 ձառնարներ: Բայց
ձառերից այնպիսիները կան, որ մեր մատենադարանի մինչև 20—25 ձե-
ռագրի մէջ կարելի է գտնել, և առհասարակ աւելի բազմաթիւ և աւելի կա-
րևոր ժողովածուներ ունինք այստեղ նոյն ձառերի, քան Հ. Սարգիսեան գրա-
նել կարող էր Կարինեանի ցուցակի մէջ: Մի որոշ խումբ այդ ձառերի պար-
բերաբար կրկնուում է մեր օտարականների մէջ՝ իբրև Մեծի պահոց օրերի
ընթերցման նիւթ: Մինչդեռ Հ. Սարգիսեան նոցա մեծագոյն մասն ինչ ինչ
ձեռագիրներում վերագրուած է ցոյց տալիս ս. Եփրեմին, մի քանիսը Յովհ.

* Քննադատութիւն, եր. 36 եւ 38.

Ոսկերեանին, մեր մատենադարանի ձեռագիրների մէջ միայն 8 ձառ վե-
րագրուած ենք գտնում ս. Եփրեմին (յատկապէս «Վասն պահոց պնդու-
թեան» 4 տեղ և «Վասն խոստովանութեան վաղուց յանցանաց» 6 տեղ), 3
ձառ միայն Ոսկերեանին («Վասն միսիթարութեան վախճանելոց» 2 տեղ,
մինչ Հ. Սարգիսեանի յիշածների մէջ ոչ մի տեղ): Հ. Սարգիսեան զանազան
փորձեր է արել բացատրելու այդ երևոյթը, որ ձեռագիրների մեծագոյն
մասի մէջ Մանդակունու անունով մեզ հասած ձառերը ուրիշ ձեռագիրնե-
րում ս. Եփրեմի կամ Ոսկերեանի անունն են կրում, երբեմն նոյն ձառը
թէ մէկի և թէ միւսի՝ մինչև իսկ մի երրորդի (օր. Յովհան Պլուզի) անունը,
և ապա շատ բարդ պատճառաբանութիւններով՝ ներքին և արտաքին փաս-
տերով (իրօք յենուած գլխաւորապէս այն փաստի վերայ, որ այդ ձառերից
ոչ մէկը ս. Եփրեմի կամ Ոսկերեանի ընագիրների մէջ չի գտնուել), եկել է
այն եզրակացութեան, թէ նոքա ընդհանուր առմամբ Մանդակունու գրչի
հարազատ արդիւնք են: Շատ զարմանալի է սակայն, որ նա, այնքան ման-
րակրկիտ հետազոտութիւններից յետոյ՝ ձառերից ոչ մէկի վրայ Յովհան
Մայրավանեցու անուն չի գտել*, մինչդեռ Մ. Աթոռի մատենադարանի 5
ձեռագիրներում՝ այսինքն բոլոր նոցա մէջ, ուր այդ ձառերը հատ հատ չեն
բերած, այլ շարքով և ամբողջութեամբ, կամ մեծագոյն մասով՝ նոքա կրում
են Յովհան Մայրավանեցու անունը**: Նոյն անունով գտնում ենք «Վասն
փոխոց և վաշխից» թուղթը Հ. 720 ձեռագրի մէջ (թ. 198 ր.), իսկ «Վասն
հմայից դիւթականաց» ձառը, ինչպէս մասնաւոր նամակով մեզ հաղորդում է
Տ. Բարգէն Կալիսկոպոս, Մայրավանեցու անունով գտնուում է Անկիւրիոյ
Կարմիր վանքի ձեռագիրների (300-ից աւելի) իւր կազմած ցուցակի Հ. 106
ժողովածուի մէջ: Յովհան Մայրավանեցու անունով են եղել նոյն ձառերը
նաև Մ. Աթոռի մատենադարանի Հ. 1540 ձեռագրում, որ այժմ դժբաղդա-
բար չկայ մէջտեղ: Բայց այդ ձեռագրից օգտուել է, ինչպէս և Մայրավա-
նեցու անունը կրող յիշեալ ձեռագիրների երեքից, Հ. Գ. Տ. Մկրտչեան՝ հրա-
տարակելու համար «Յաղագս սիրոյ և սրբութեան ձառը»***: Հետեւաբար
նա վաղուց ուշադրութիւն էր դարձրել և մասնաւոր կերպով այն կարծիքը
յայտնել, թէ Մանդակունու անունով հրատարակուած ձառերը իսկապէս
Մայրավանեցու գործ պիտի լինին: Միւս 2 ձեռագիրների վրայ, որ ինչպէս
կտեսնենք, աւելի արժէքաւոր են և վերջին տարիներն են բերած Գանձա-
սարից և Տաթևից՝ իրենց տեղում իսկ ուշադրութիւն է դարձրել Տ. Գարե-
գին վարդապետ, որ և հետաքրքրուել է Մայրավանեցու հեղինակութեան
խնդրով և կարևոր դիտողութիւններ արել Երուսաղէմի վանքի ձեռագրա-
տանը, որոնցից կօգտուինք ստորև: Ձեռքի տակ եղած բոլոր վաւերագրերն
ու փաստերն ի մի բերելով այժմ՝ պէտք է ցոյց տանք, որ Յովհան Ման-
դակունու անունով հրատարակուած ձառերը ներկայացնում են իսկապէս
Յովհան Մայրագոմեցու «Խրատ վարուց» գիրքը, որի մասին յիշում են Ասո-
ղիկ† և ուրիշներ»††:

* Իչպէս նաև Հ. Տաւեան, Վիեննայի Միսիթարեանց ձեռագիրների իւր կազմած ցու-
ցակի մէջ:

** Բացի մի վեցերորդ՝ Գ. 490, ձեռագրից, որի մասին տեսնել:

*** Արարես, 1905. յունիս, եր. 564.

† եր. 87

†† Տես. Վարդան, Պատմութիւն. եր. 62.

Այսպէս ուրեմն մեզ ծանօթ բոլոր այն ձեռագիրները, որոնք ներկայացնում են յատկապէս Մանդակունուն վերագրուած ճառերի ժողովածուն՝ յաւելեալ նիւթերով, որոշ կերպով բաժանուում են 3 խմբերի, և բոլորի մէջ կամ Յովհ. Մայրավանեցու անունով են ճառերը և կամ հեղինակի անունը պակասում է. իսկ Մանդակունու և ուրիշների անունով յայտնուում են այդ ճառերը միայն այն դէպքում, երբ հատ հատ արտագրուում են ճառերնորներին մէջ՝ եկեղեցական—բարոյակրթական գործածութեան համար: Հետևութեանը պարզ է: Բոլոր այդ ժողովածուների նախատիպը եղել է հաւանականաբար Յովհան Մայրագոմեցու «Խրատ վարուց» գրքի այնպիսի մի օրինակ, որի հեղինակի ու լինելը յայտնի էր ընդհանուր վերնագրից և «Յառաջագրից»: Այն շրջաններում, ուր ներքին կամ օտար եկեղեցիների հետ եղած դաւանական վէճերի պատճառով Մայրագոմեցին նկատուել է իբրև մի կասկածելի՝ աղանդաւոր հայեացքների մէջ մեղադրուող անձ, ջնջել են նորա անունը, և տեղը բարեհամբաւ Մանդակունու անունը դրել, կամ վերնագիրն ու յառաջագիրը ջնջելով՝ ճառերն անանուն են թողել. այդպէս և արտագրուել են նոքա ճառերնորների մէջ՝ կամ Մանդակունու անունով, կամ անանուն. իսկ այս երկրորդ դէպքում յաջորդ արտագրողները համարել են այն հեղինակի գործ, որի անունը նախընթաց ճառի վրայ էր, և այդ անունն էլ դրել են վրան: Այսպէս, կարծում ենք, ամէնից աւելի հեշտ կերպով է բացատրուում նոյն ճառերի տեղ տեղ ս. Եփրեմի և Յովհան Ոսկերեւանի անուն կրելը: Ճառերնորների մէջ շատ սովորական է նաև ուրիշ, օտար հեղինակներին՝ Յովհ. Ոսկերեւանի, ս. Բարսղի, ս. Եփրեմի, Սեբերիանոսի ևն. գործեր միմեանց հետ շփոթելը, և եթէ քննենք, կտեսնենք, որ նման թիւրիմացութիւններից է յառաջացել այդ, խոր Երեմիան պատճառներ որոնելու կարիք չկայ: Իսկ թէ իրօք Յովհան Մայրագոմեցու անունը այս ճառերի վրայից վերացնելու փորձեր եղել են, դորա ախնդակ ապացոյցը տալիս է Երուսաղէմի Հ. 1999 ձեռագիրը, ուր Տ. Գարեգին վարդապետ նկատել է նոցա վերնագրի՝ հեղինակի անունն համար սովորական տեղում, երկու տող քերած՝ ջնջած: Այդ ձեռագիրը մեր բոլոր յիշածներից, հաւանականաբար նաև Միտիթարեանների երկաթագրից, հնագոյն ճառերի ժողովածու է, խոշոր բոլորգրով, որ ըստ թ. 245 Վ. յիշատակարանի՝ «Գրեցաւ յորում եր թուական Հայոց ՌԺԹ, ի լեան, որ կոչի Ակսակումեր, ի գեղն Մուշեղկայ» ի յանապատն Նորսիսի, առ դրան աստուածաբանակ սուրբ Աստուածածնին, յառաջ. հաւր Նորսիսի և երկրորդին Թեոդոսի»: 1170 թ. ից մնացած մի վաւերագիր բաւական պատկառելի հնութիւն պէտք է համարուի, անշուշտ, մեր առանց այդ արդէն հանած եղբայրացութիւնները հաստատուել համար: Նոյն վատահոլութեամբ չենք կարող վկայութեան բերել Մ. Աթոռի մատենադարանի Հ. 908 «Ոսկեփորիկի» մէջ մեր նկատածը, որ «Սոսկան ոսկերք իմ» ճառի վերնագրում Յովհանու անունն մօտի բառը գրչով ուղղած «Մանդակունեցոյ» է դարձրած. ԺԸ. դարու հետևակ ձեռագիր է այդ, և գրողի պատահական շեղումից կարող է յառաջացած լինել ուղղումը: Սակայն նոյն իսկ այդ «Մանդակունեցի» ձեռ, ինչպէս Հ. Գալուստն էլ նկատել է, մշտած է տալիս իւր արհեստական կազմութեան մասին: Իշխանական տան անունն ունի վերջաւորութիւնը ինչպէս պէտք է ինքն իրեն ծննդեան կամ բնակութեան տեղ մասնաշոջ աւեցի դառնար, որ մասնականը ներկայ դէպքում բոլորովին անիմաստ է: Աւելի ուշագրաւ այն հան-

գամանքն է, որ ոչ միայն Մանդակունեցի ձեռով է գործածած այս անունը ճառերնորներում գրեթէ ամէն տեղ, ուր «Խրատ վարուց» գրքից վերցրած ճառերի վերնագրի մէջ է այն, այլ և օր. Հ. 940—993 ճառերնորի մէջ, մինչդեռ նախընթաց այդպիսի ճառերը «Մանդակունեցոյ» անունով են՝ թ. 343 Վ. «Սրբոյ անուգական» հատուածի վերնագիրն է, ինչպէս յիշեցինք՝ «Երանելոյն Յովհանու Մանդակունոյ, ևն.», և թ. 347 Վ. «Ահեղ անաւրէնութիւն» ճառի վերնագրում դարձեալ՝ «Մանդակունեցոյ»: Ինչ աւելի բնական բացատրութիւն կարող է լինել այս երևոյթի համար, քան այն, որ «Յովհանու Մայրավանեցոյ», կամ ըստ մեզ, ինչպէս յետոյ կտեսնենք, աւելի հաւանականօրէն՝ «Յովհանու Մայրագոմեցոյ» վերնագրի երկրորդ բառի միջին տառերը այնպէս քերել ջնջել և վրան նորն են գրել, որ դարձել է Մա(նդակուն)եցոյ, որ և յետոյ ձեռագրից ձեռագիր արտագրուել է:

Այս փոփոխութեան սկիզբը պէտք է որ շատ վաղ գրուած լինի, և հաւանական է, որ արդէն Յովհանէս Պատմագիրը այս ճառերի ի միջի այլոց Մանդակունուն վերագրուած լինելը գիտէր, երբ սորա համար մութ կերպով գրում էր, ինչպէս տեսանք. «Յարդարէ ևս ճառս զգուժացուցիչս զիտաւորական կենցաղոյս»: Պակաս հաւանական չէ և այն, որ նա գիտէր, թէ այդ ճառերի իսկական հեղինակը Մայրագոմեցին է համարուում, բայց ամենայն յարգանք խօսելով նորա, իբրև եկեղեցոյ ուղղամիտ վարդապետ՝ մասին՝ այնպիսի զգուշութեամբ է անցնում նորա համար ենթադրուած աղանդաւոր հայեացքների վրայից, որ հասկանալի է դառնում, թէ ինչպէս խոյս կտար նորա անունով գրուածներ ճանաչելու և նորա հայեացքների ուղիղ կամ թիւր լինելը դոցանով ստուգելու հարկից: Աւելի պարզ է Ասողիկի վերև մատնանշած վկայութիւնը Մայրագոմեցու մասին. «Աս գրեաց երիս գիրս, և դանուն իւր ոչ վերագրեաց ի նոսա, վասն չընդունելոյ ժողովրդեանս. անուն միոյն՝ Խրատ վարուց, և անուն միւսոյն՝ Հաւատարմատ, և անուն միւսոյն՝ Նոյեմակ»: Եթէ ուղիղ են մեր պարզաբանութիւնները, այս խօսքերից պիտի հետևենք, թէ Ասողիկին յայտնի էին «Խրատ վարուց» գրքի այնպիսի օրինակներ, որոնց վերնագրում հեղինակի անունը չէին գրել՝ «Ժողովրդեան» գայթակղութիւն չպատճառելու համար, բայց որոնց Մայրագոմեցու գործ լինելը ամէնքը գիտէին: Պէտք է ենթադրել, որ այնուհետև՝ մասնաւոր Կիլիկեան շրջանում, Մայրագոմեցու անունը աւելի և աւելի մոռացութեան տրուեց, պահուելով միայն «արեւելեան» հայերի մէջ, նեղ շրջաններում, մինչ վարդան պատմիչը Մանդակունու համար գրել կարող էր արդէն, ինչպէս յիշեցինք՝ «յօրինեաց զճառս խրատուց», և հասկանալ անկասկած բոլոր մեզ յայտնի ճառերն իբրև նորա երկասիրութիւն: Բայց այդ «խրատուց» բառը ոչ միայն նորա պատմութեան մէջ մնացել է՝ ճառերի իսկական աղբիւրը յիշեցնելով, այլ և մեր մատենադարանի Հ. 921 ճառերնորի մէջ*, ուր Մանդակունուն վերագրած ճառերից չորսը բերած է ս. Եփրեմի անունով՝ առաջին (Ազգոյ և օգտակար) ճառի վերնագիրն է. «Խրատք վարուց, զոր ասացեալ է երանելոյն Եփրեմի հայրապետի»: Ուրեմն նոյն իսկ դարէդար և անուն է անուն փոխանցումներից յետոյ հետքերն իսպառ չեն կորել, որ այդ ճառերը վեր-

* Գրուած անցման երկաթագրով, 1496 թ. ին:

ցրած են «Նրա տ վարուց» գրքից, իսկ թէ սորա հեղինակը Յովհան Մայ-
րազոմեցին է՝ կասկածից դուրս է ի հարկէ:

Այսպէս ահա մեր բոլոր դիտողութիւնները՝ բերում են այն եզ-
րակացութեան, որ նախ այդ «Նրա տ վարուց» գրութեան պատկանող
ճառերը պէտք է հանել Յովհան Մանգակունու մատենագրութեանց շար-
քից, ապա տեսնել, թէ ի՞նչ գրական վաստակներ ունի նա իրօք,
և ըստ այնմ գնահատել նորա արժանիքն՝ իբրև մատենագիր: Եւ կտես-
նենք, որ կարիք չկայ ամենեւին պնդելու նորան ուրիշների փետուրներով,
այլ առանց այդ էլ նա շատ բազմակողմանի՝ մատենագիր է և կարևոր տեղ
պէտք է բռնէ մեր գրականութեան մէջ: Յիշեալ ճառերի հետ Մխի-
թարեանք տպել են «Կանոնք» վերնագրով մի հատուած*, որ Մանգա-
կունու անունը կրող ուրիշ կանոններից** առանձին մտել է մեր կանո-
նագրքերի մէջ: Սովորական 9 կանոններին կցած է կանոնագրքերում ևս
մի հատուած՝ «Դեք առանց հրամանի Աստուծոյ» սկզբնաւորութեամբ,
որ առանձին գտնում ենք մեր մատենագրարանի Հ. 921=948 ձեռագրում
(p. 29 r.). իսկ մի քաղուածք է նոյն կանոններից՝ «Յաղուհացան զշարաթ-
սրն» սկզբնաւորութեամբ պատառիկը, Հ. 740=783 ձեռագրում (p. 198 r.):
Դոցա վաւերականութիւնն ու այլ յատկութիւններ որոշելը պէտք է մտնէ
կանոնագրքի ընդհանուր ևսումնասիրութեան մէջ: Այս տպուել է մի հա-
տուած «Յաղագս քառասնորդական պահոց և բաղդատութիւն նորա ընդ
զատկական քառասնին» վերնագրով***, որի սկիզբն է. «Արդ վասն զի պա-
հոց քառասնորդ կոչի», և որ ամբողջութեամբ մտնում է Տ. 43=3771 ի ձե-
ռագրի p. 117 r. ճառի մէջ. սորա վերնագիրն է՝ «Տեառն Յոհաննու Ման-
գակունոյ Հայոց կաթողիկոսի ասացեալ յաղագս պահոցն քառասնորդացն»,
և սկիզբը. «Արդ, քանզի սկիզբն և կատարումն տարոյն զաւր կիրակի ասի
լեալ»: Այս ճառի մէջ մտնում է նաև յիշեալ «Կանոնք» վերնագրի տակ
տպուած՝ «Արդ ես ըստ իմ գիտելոյ ասեմ» հատուածը և ամէնից վերջը
տպուած «Բան խրատու առ ճգնաւորսն»† ճառի առաջին պարբերութիւնը՝
«Քանզի գրեալ է—զցերեկն լեզուով», որով, և մի փառատրութեամբ՝ վերջա-
նում է: Նոյն ճառը բովանդակութեան մի քանի մասերով, բառերով և դար-
ձուածներով ակնհիշ նմանութիւն ունի Հ. Գ. Տէր Մկրտչեանի վերոյիշեալ
«Յաղագս սիրոյ» ճառին կից հրատարակած՝ երկու ուրիշ ճառերի հետ, որոնց
վերնագիրներն են. «Սաւաք Յովհաննու Մանգակունոյ՝ խրատ և գովութիւն
ճգնաւորաց և յանդիմանութիւն ծուլից և արհամարհողաց զպատուիրանս Աս-
տուծոյ» և «Նորին ի նոյն գրոց»††: Ըստ Հ. Գ. ի սոցանից առաջինի «մասն է
ուրիշ խմբագրութեամբ» Մխիթարեանց տպած նոյն «Բան խրատու» ճառի
վերջին երկու պարբերութիւնը. սակայն սորա միայն մի փոքր հատուածը
նմանութիւն ունի նոր հրատարակուածի հետ, մինչ ամբողջի շարադրութիւնը
տարբեր է. ուստի և աւելի հաւանական է ենթադրել, թէ այն հատուածը մի
ընդարձակ գրութեան շարունակութեան մէջ կրկնուել է, իսկ այդ ընդարձակ

* Յովհ. Մանգակունույ՝ ճառք. եր. 207.

** Տես. Պատմութիւն ժողովոց Հայ. եկեղեցւոյ. Ա. արք. Մխիթարեանց. Վաղարշա-
պատ, 1874. եր. 75:

*** եր. 209:

† եր. 216:

†† Արարատ, 1903. սեպտեմբ. եր. 774 եւ 779:

գրութեան զանազան մասերն են՝ բոլոր յիշած ճառերը: Հ. Գ. այն երկու ճառերը
հրատարակել է Մ. Ա. մատենագրարանի Հ. 613=716 ձեռագրից, որի մէջ ա-
ռաջինը՝ «Առն մոնողոնի»՝ սկզբնաւորութեամբ, թերի է. բայց մենք ունինք
նոյնը ամբողջութեամբ Հ. 223=229, և միայն սկզբից ու վերջից մի մի տող
պակաս՝ Հ. 346=2532 ձեռագրում, որոնց համեմատութեամբ և՛ լրացնելով
հրատարակուածը՝ նորից ի լոյս ենք ընծայում: Բերում ենք ստորև Տ. 43=
3771 ձեռագրի ճառը նոյնպէս, որի համեմատութիւնը ծանօթ հատուածների
հետ պէտք է ցոյց տայ, թէ՛ որչափ հաւանական է բոլորի Մանգակունու մի
ընդարձակ գրութեան քաղուած լինելու ենթադրութիւնը: Յամենայն դէպս
բովանդակութեան և լեզուի* մի քանի՝ բնորոշ կողմերի վրայ աւելացրած
այդ երևոյթը, որ տարուբեր կերպերով իրար հետ զուգած հատուածներ խիստ
տարուբեր ձեւագիրներում միշտ՝ նոյն Մանգակունու անունն են կրում՝
կարևոր նշան պէտք է համարուի նոցա վաւերականութեան:

«Ի ս. Երրորդութիւնն» հատուածի և նորա յաւելեալ մասերի համար
յիշեցինք արդէն. մնում է Մխիթարեանց հրատարակութեան մէջ «Վասն
սիրոյ» վերնագրով մի փոքրիկ ճառ, որի նկատմամբ ոչինչ չունինք աւե-
լացնելու Հ. Սարգիսեանի դիտողութիւնների վրայ**: Այնուհետև Մ. Ա. մա-
տենագրարանի Հ. 542=581 ձեռագրի մէջ (p. 56 r.), որ բազմապիսի դաւա-
նական, բարոյախօսական, կանոնական, վկայաբանական ևլն. գրութեան
մի ստուար ժողովածու է՝ ԺԳ—ԺԵ դարերի բոլորգրով (անթուական), գրա-
նում ենք մի գրութիւն, որ հասկանալի չէ, թէ ինչպէս է ստացել «Յոհա-
նու Մանգակունոյ խրատ ոգեշահ» վերնագիրը, մինչ ուրիշ բան չէ, բայց
եթէ կաթողիկ և բողոքական եկեղեցիների մէջ գործածուող, համառօտ, կամ
ինչ ինչ յաւելումներով ընդարձակած և մի քանի խմբագրութիւն ունեցող
«առաքելական հանգանակը», որի 12 ասացուածները՝ արեւմուտքում շատ տա-
րածուած և հին աւանդութեան համաձայն, 12 առաքելների բերանն են
ղրուել: Ինչպէս սորան հետևող մի շարք հրահանգներից՝ տասնաբանեայ
պատուիրանների, աղաշխարութեան, խոստովանութեան, ողորմութեան, խոր-
հուրդների ևլն. վերաբերեալ, երևում է՝ ունիթոնների միջոցաւ մուտ գոր-
ծած պիտի լինի այն*** և Մանգակունուն ընծայուած՝ այդպիսի մի նշա-
նաւոր հայրապետի անունով նորան հեղինակութիւն տալու համար. իսկ
«խրատ» անուանել են երեւի հետը հաշուելով նաև յաջորդ հրահանգները:
Ստորև գտնում ենք այդ գրութիւնն ևս՝ ի նկատի ունենալով նորա նշանա-
կութիւնը ընդհանուր եկեղեցական տեսակէտից: Մ. Ա. մատենագրարանի Հ.
489 (p. 167) ձեռագրում կայ Հ. Սարգիսեանին ևս յայտնի՝ «Կոչումն ա-
պաշխարութեան, զոր ասացեալ է Տեառն Յովհաննու Մանգակունոյ Հայոց
կաթողիկոսի» մի աննշան քաղուածք, որի առաջին տողերը միայն կարող
են Մանգակունու կանոնական գրութեանից առնուած լինել: Վերջապէս մեր
մատենագրարանի Գ. 1073=2939 (եր. 619) և Հ. 908=941 վերջնադարեան
հետևակ նոտրգիր ճառը նախորդներում գտնում ենք «Քարոզ Յոհաննու Ման-

* Օր. «հարիկ» անսովոր բառը:

** Քննադատութիւն. եր. 156—158:

*** Յովհան Երզնկացու պատարագի մեկնութեամբ էլ սխալում այս ձեւագիրը և պա-
ռուցակում է նորա ուրիշ գրութեանը, բայց եւ հակադրակեցողական տես բան:

† Քննադատութիւն, եր. 53:

դակուհեցոյ. ասացեալ է վասն մեղաց և հայհոյողաց» վերնագրով մի գրութիւն*, աշխարհաբարխառն լեզուով և գեհեղաբանութիւններով, որ ի հարկէ ոչ մի առնչութիւն չունի Մանդակունու հետ, բայց եթէ այն գուցէ, որ նորան վերագրուած ճառերի մէկից առաջնորդող մտքեր է վերցրել: Հ. Սարգիսեան յիշում է մի քանի ուրիշ ճառեր՝ բարոյական և ծիսական նիւթերի վրայ, որոնց «անուանցը միայն հանդիպած է ձեռագրաց ցանկերու մէջ»**, երկու ճառեր՝ Յաղագս հաւատոց, Երուսաղէմի մի ձեռագրի մէջ, խառնեւ կըն. վերագրուած Մանդակունուն, թէ ռըչափ իրաւամբ՝ յայտնի չէ: Սակայն արդէն մեզ ծանօթ այնպիսիները, որոնց վաւերականութեան մասին կասկածելու հիմք չկայ, ցոյց են տալիս, որ Մանդակունին բարոյակրթական-խրատական և ծիսական-հրահանգական բովանդակութեամբ աչքի ընկնող գրութիւններ է ունեցել, որոնք և միջոց են տուել Մայրագոմեցու «Խրատ վարուց» թղթերը նորա անուան հետ կապելու: Եթէ այդպիսի վաւերական գրութիւնների մեզ հասած բեկորների հետ վերցնենք նորա դաւանաբանական երկերի յիշեալ ֆիւզիոնները և ժամագրքի ու ծիսարանի այնպիսի մասեր, որոնց Մանդակունու գործ լինելու համար շատ վստահելի վկայութիւններ ունինք, ինչպէս օր. առաւօտեան «Զարթուցեալքս» քարոզը և «Զքէն գոհանամբ» աղօթքը, որոնց մասին վկայում է Օձնեցին***, կամ եկեղեցւոյ հիմնարկէքը իւր հնագոյն պարզ ձևով, որ ձեռագիրներում ամէն տեղ նորա անունով է, ապա հնարաւորութիւն կունենանք համեմատութիւնների վաւերականութիւնը, կամ թարգմանութիւնների որակաւորութիւնը:

Անցնենք այժմ է. դարու այն նշանաւոր եկեղեցական գործչին, որ մեծի հեղինակութեան ենթարկուելու և ընդհանուր տրամադրութեան համակերպելու ոգով տոգորուած մի միջավայրում աններելի սխալ է գործել, մինչ իւր ինքնուրոյնութեամբ է հանդէս եկել և բաց ճակատով իւր համոզմունքն արտայայտել. ուստի և անողոք հալածանքի է ենթարկուել միջավայրին հաւատարիմ պատմութեան կողմից: Ոչ միայն հակառակորդները, այլ նաև կուսակիցներն ու յարգողները վախեցել են, կարծես, Յովհան Մայրագոմեցու, այդ կորովի դէմքի՝ արտասովոր սուր զծերը ցուցադրել. սքողել են և կասկածաւոր մթնոլորտ մէջ թողել: Եթէ նա 3 դիւր է գրել, ինչպէս տեսանք Ասողիկի վկայութիւնից, Մայրագոմեցին այն մարդը չէր, որ ինքնին խոյս տար իւր անունը դոցա «վերագրելուց». բայց յաջորդ սերունդները, զնահատելով հանդերձ այդ գրութիւնների ներքին արժանիքը և աշխատելով պահել կորստեան վտանգից՝ անջատել են հեղինակի դատապարտուած անունից և նորա յիշատակի հետ նոյնչափ անարգար վարուել, որչափ անարգար էին եղել ժամանակակիցները կենդանութեամբ իրեն հետ: Գոհ պիտի լինինք այնուամենայնիւ, որ այսօր հնարաւորութիւն ենք գտնում նորա ոգու և նորա գաղափարների հետ անմիջական աղբիւրից ծանօթանալու և այսպէս, նորա մասին եղած մութ աւանդութիւնները փոքր ի շատէ պարզելով՝ գուցէ աւելի որոշ հասկացողութիւն կազմելու նորա անձի և գործի մասին, քան ուրիշ շատ պատմական անձերի մասին ունինք:

* Մէկի սկիզբը՝ «Երկեռու և վախեցի և զարհուրեցի», միւսի սկիզբը՝ «Երկեռու, երկեռու և զարհուրեցի»:

** Քննադատութիւն եր. 36.

*** Մատենագրութիւն. Վեհեթիկ, 1834. եր. 66:

Կոմիտասի կաթողիկոսութեան մասին խօսելով՝ Ասողիկ գրում է. «Եւ ի սորա ժամանակս փայլէր վարդապետութեամբ Յովհան Մայրագոմեցի, որում զկաթողիկոսութիւնն հաւատացեալ էր Կոմիտաս»*. ապա յիշում է նորա գրութիւնները՝ վերև յառաջ բերած խօսքերով: Այդ վկայութեամբ ուրեմն Մայրագոմեցին շատ աչքի ընկնող մի եկեղեցական էր Կոմիտաս կաթողիկոսի օրով (616—628 թ.), և ոչ միայն իւր վարդապետութեամբ էր փայլում, այլ և կարևոր դեր էր կատարում կաթողիկոսական իշխանութեան վերաբերեալ գործերի մէջ: Արդ, վերև մի քանի անգամ յիշուած «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուն, որ ըստ վերնագրին կազմուել է Կոմիտաս կաթողիկոսի օրով, պարունակում է ի միջի այլոց մի քանի հատուածներ Մայրագոմեցու անունով. իսկ Ասողիկից և ուրիշներից իմանում ենք, որ «Խրատ վարուց» գրքի հետ նա թողել է «Հաւատարմատ» անունով մի գրութիւն. «Խրատ վարուց» գրքի Յաւատարմութիւն էլ, ինչպէս տեսանք, հաստատում է, որ նորա հեղինակը 24 ուրիշ թղթեր ունի գրած «Ի խրատ հաւատոյ»: Ինչպէս համաձայնեցնենք միմեանց հետ այս վկայութիւնները: «Կնիք հաւատոյ» գրքի Մայրագոմեցու անունը կրող 7 հատուածներից 2-ը վերնագրի համաձայն վերցուած են «Ի Բանէն», որ վասն տնօրէնութեան փրկչին», 2-ը «Ի հաւատոյ բանէն» և 1-ը «Ի բանէն», որ վասն չարչարանաց և աներկիւղ մատնել զանձն իւր ի մահ վասն արարածոց» (մնացած 2-ի աղբիւրը ցոյց չէ տուած): Մնում է ենթադրել ըստ ինքեան, թէ այդտեղ յիշուած են 3-ը այն 24 թղթերից, որոնք կազմում էին Մայրագոմեցու «Խրատ հաւատոյ» գիրքը: Իսկ ինչպէս են մտել այդ հատուածները «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի մէջ, եթէ ժողովածուն կազմուած է Կոմիտասի օրով, մինչդեռ Կոմիտասի մահից շատ յետոյ դեռ կենդանի եղող Մայրագոմեցին նոյն հատուածների վերնագրերի մէջ յիշուած է իւրև վաղուց վախճանած, «Երանելի հայր»: Քանի որ ժողովածուն Կոմիտաս կաթողիկոսի օրով կազմուած լինելու նկատմամբ ուրիշ ոչ մի կասկածի առիթ չկայ, պէտք է ենթադրել ուրեմն, որ կամ այդ հատուածները յետոյ են մտցրած, կամ նոցա վերնագրերն են յետոյ փոխուած: Սակայն նոյնչափ անհաւանական է, որ կազմ և պատրաստ ժողովածուի մէջ, ժամանակ անցնելուց յետոյ, մէկը վերցնէր, նորա հետ կապ չունեցող Մայրագոմեցու գրութիւններից այդ մասերը հանէր ու նորա մէջ դնէր, որչափ մտածել, թէ ժողովածուն կազմողը մի ժամանակակից վարդապետի գրութիւններն այնչափ հեղինակաւոր կհամարէր, որ նոցանից վկայութիւններ բերէր և դնէր Լուսաւորչի ու Ոսկերեքանի ասացուածների կողքին, — եթէ միայն ինքը Մայրագոմեցին չէր կազմողը: Եւ իսկապէս կարելի էր, որ «առ ի պահպանութիւն սրբոյ հաւատոյս՝ քրիստոսատուր աւանդութեան» Հայոց եկեղեցու համար այսչափ կարևոր մի ձեռնարկութեան մէջ մասնակցութիւն չունենար այն անձը, որ ժամանակի ամէնից փայլուն վարդապետն էր, որին «հաւատացել էր իւր կաթողիկոսութիւնը» ժամանակի հայրապետը: Տ. 66—3937 ձեռագրում՝ ր. 128 v., գտնում ենք հաւատոյ հանգանակը մեկնաբանող մի գրութիւն, որի վերնագրին է՝ «Ի հաւատոյ արգանակը մեկնաբանող մի գրութիւն», որի վերնագրին է՝ «Ի հաւատոյ արգանակը մեկնաբանող մի գրութիւն» և որ մի և նոյն ժամանակ «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի վերջաբանն է՝ «Մեկնութիւն ի յայտարարութիւն և կշտամբանք հերձուի վերջաբանն է՝ «Մեկնութիւն ի յայտարարութիւն և կշտամբանք հերձուածոցն» վերնագրով: Արդ, պարզ չէ միթէ, որ «Կնիք հաւատոյ» և «Հա-

* Պատմութիւն, եր. 87:

ւատոյ արմատ» միևնոյն գրուածքը պէտք է համարուին՝ գոնէ իրենց էական կազմով, և եթէ Մայրագոմեցին է «Հաւատարմատի» հեղինակը, ուրեմն նաև «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի կազմողը: Այս դէպքում ոչինչ չկայ անհաւանական, որ նա իւր գրուածներէն էլ պատշաճ հատուածներ բերած լինի՝ հարկաւ առանց հեղինակի անունը յիշելու (ինչպէս յիշեալ «Մեկնութուն»ը, որ կրկին նորա գործը պիտի լինի, յիշեալ է առանց հեղինակի անունը): Իսկ յետոյ մի ուրիշը արտագրելիս աւելացրած լինի իրեն ծանօթ անունը: Ի նկատի ունենալով սակայն Խրատ վարուց յաւաքագրի տուած տեղեկութիւնը, որ Մայրագոմեցին թղթերի մի ժողովածու է՝ ունեցել՝ հաւատոյ նոյն-պիտի խնդիրները վերաբերեալ, որոնց պարզաբանութեան են ծառայում «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի ս. հարց վկայութիւնները, մեզ թւում է, թէ նա սկզբ-բում իւր թղթերը հրատարակել է իբրև յաւելում այս ժողովածուի**, իսկ դորա համար իբրև նախադաս ծառայած կարող էր լինել նորան Տիմոթէոս Կուզի հակաճառութիւնը, որից նա ամենամեծ չափով օգտուել է ժողովածուն կազմելիս: Առ այժմ միայն հարեանցի կերպով ծանօթ և դեռ լաւ չուսում-նասիրուած, մեր եկեղեցւոյ Գլխավորութեան միջկարեւոր խնդիր է այն, որ Մայրագոմեցւոյ յետոյ երկար ժամանակ Հայոց վարդապետների մէջ եղել են երկու հակառակ կուսակցութիւններ՝ հետեւող նորան և ախոյեան, և եթէ յիշուի Յովհան Օձնեցու ուսուցիչն է այն թէոքորոսը, որ գրել է «Ընդդէմ Մայրագոմեցոյն»* ճառը, եթէ Լ. դարում Օձնեցին ինքը, Խոսրովիկ և այլք հակառակորդ էին Մայրագոմեցու, իսկ Ստեփանոս Սիւնեցին համախոհ էր, բայց վերջը Օձնեցու պէս նշանաւոր հայրապետի և Մանազկերտի ժողովի կողմը մնաց յաղթանակը, և այնուհետեւ շատ ցանկալի համարուեց, որ անհաճոյ վէճը մոռացուի և եկեղեցւոյ աշխատէ՝ բարեհամբաւ վարդապետների անունը յարգի ու անադարտ մնայ: Բոլորի աչքում, ապա հասկանալի է, թէ ինչպէս բարեւոյ կնիքներն մոռացութեան տալ նաև վէճի նիւթ եղող գրուած-ները, և ինչպէս ի միջի այլոց Մայրագոմեցու գրուածներն էլ կրթականին բուն ժողովածուից և այս վերջինս, իբրև մի արժէքաւոր թանգարան՝ եկեղեցւոյ դաւանութեան վերաբերեալ վկայութեանց՝ պահպանելու հոգ կտանէին: Այդ դէպքում անհա Մայրագոմեցու համախոհներից մէկը վերցրել է գուցէ մի քանի նշխարներ նորա բուն գրուածներից և մտցրել նորա կազմած ժողովածուի մէջ:

«Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի կազմութեան պայմանները կաշխատեք աւելի պարզել մեր հրատարակութեան ներածութեան մէջ. այստեղ կակնարկենք միայն, որ Յովհան Մայրագոմեցու «Հաւատարմատի» մենք այս ժողովածուն ենք համարում, և ոչ նորա «Սրատ հաւատոյ» թղթերի՝ ժողովածուն առանձին վերցրած՝ նաև այն հիման վրայ, որ սորա հետեւողութեամբ, անշուշտ, «Արմատ հաւատոյ» է կոչուում ԺԳ. դարից մնացած ս. հարց վկայութիւնների մի ուրիշ ժողովածու***, որի գլխաւոր մասերը շատ ձեռա-

* «Կնիք հաւատոյ» բաժանած է 10 գլուխների. գուցէ այդ գլուխներից իւրաքանչիւրի համար մի «բուրք» ունէր նա՝ յամփոփումն հայերի վկայութեանց, եւ քիւրմագուրեամբ է 24 բուրք նաւարած:

** Տես. Յովհաննու Խմաստարի Աւանցւոյ մասնագրութիւնը. — Վենետիկ, 1833. եր. 147:

*** Տես Զեռագիր 4. 1538=2080, p. 25, «Գլխի հաստատութեան եւ արմատ հաւատոյ»:

գիրներում կրկնուում են և տպագրութեամբ ծանօթ են*: Եւ այսպէս ընդու-նելով՝ մենք այժմ կարող ենք բաւական պարզ դադարաւ կազմել Մայրագոմեցու դաւանաբանական հայեացքների մասին, ոչ միայն սեփական ասա-ցուածներով, այլ նաև եկեղ. հայրերի այն վկայութիւններով, որ նա ըն-տրել՝ ի մի է ամփոփել, հաստատելու համար իր պաշտպանած դաւանութիւնը: Ի՞նչ դաւանութիւն էր նորա պաշտպանածը, որ միաժամանակ պէտք է հա-մարուի Հայոց եկեղեցւոյ պաշտօնական դաւանութիւնը է. դարի սկզբում՝ այդ մասին ևս իւր տեղում աւելի ընդարձակօրէն կխօսուի. իսկ այստեղ կբաւականանանք նկատելով, որ Մայրագոմեցին ամէն կերպ հաստատել ջանալով Քրիստոսի անսպակաւ մարդեղութեան ուսումը՝ մերժում է յիւրա-ւի Ղուկ. ԻԲ. 43—44-ի վաւերականութիւնը և պնդում, թէ ոչ մահուան եր-կիւղը վայել էր Փրկչին և ոչ մահաւանդ արեան փերսը, որ նոյնչափ անյարիր է մարդկային, որչափ և աստուածային բնութեան, — տեսութիւններ, որոնց դէմ և ուղղուած է թէոքորոս Գոթենաւորի ճառը, որոնք խոր հետքեր են թողել մեր անցեալ գրականութեան մէջ**, որոնցով բացատրուում է մասամբ նորա հակառակութիւնը Եզր կաթողիկոսի օրով և Հերակլ կայսեր ճնշմամբ տեղի ունեցած եկեղեցական համաձայնութեան դէմ և ամբողջովին հասկանալի դաւա-նում նորա անունով յառաջացած աղանդաւոր շարժումը, վէճն ու յուզումները: Սակայն այդ չի խանգարում ի հարկ է, որ նա ներկայանայ իբրև շատ աչքի ընկնող անձնաւորութիւն մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ, իսկ մեր եկեղեցական գրականութեան մէջ մէկը սակաւաթիւ անկախ մտածողներից և ինքնատիպ գրիչ գործածողներից՝ իւր գիտական հմտութեամբ ու բարո-յական նկարագրով հաւասարապէս մեծ հեղինակութիւն ժամանակակիցների և մի որոշ գծով եկող յետնորդ սերունդների աչքում: «Կնիք հաւատոյ» ժո-ղովածուի հրատարակութեամբ բանասէրները կտեսնեն, որ նա նոյնպիսի ուժեղ բանադատութիւն, աննկուն համոզմունք, կուռ ոճ և վստահ արտա-յայտութեան եղանակ է հանդէս բերում սորա պարունակած դաւանաբանա-կան հատուածների, որպիսին և «Սրատ վարուց» ճառերի մէջ: Հ. Սարգիս-տեանի Մանգակունու համար շուրջած գովասանքը կամայ ակամայ պիտի անդրադառնայ այժմ «Սրատ վարուց» և «Սրատ հաւատոյ» ճառերի իսկա-կան հեղինակի՝ Մայրագոմեցու վրայ: Իսկ թէ ի՞նչ էր «Նոյեմակ» խորթ անունով այն երրորդ գրուածքը, որ Ասողիկ ընծայում է Մայրագոմեցուն՝ որոշ բան կարելի չէ ասել առ այժմ և կմնայ բաւականա՞նալ ենթադրութիւն-ներով: Գուցէ յունարէն Νοτατα բառի աղճատումն է այդ բառը, որ կնշա-նակէր՝ «Մտքեր, խորհրդածութիւնք», և կարող էր յարմարուել իբրև վերնա-գիր այլ և այլ բովանդակութեամբ գրուածներին: Մ. Ա. մասնադարանի Հ. 2261=2244 ձեռագրում վերջնադարեան ուրիշ խառն գրուածների հետ կազ-

* Յօդուածիս սրբագրութեան միջոցին ձեռքս հասաւ՝ Armenische Irenäus-fragmente, von D. Hermann Jordan. Leipzig, 1915. զրոյիկը, որ հրատարակուածին է «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուից իմ արտագրած եւ մի քանիսի գերմաներէն թարգ-մանութեան հետ ուղարկած իրենէստեան հատուածների եւ ուր տեղեկութիւններ ու խորհրդածութիւններ յառաջ են բերուած թէ այդ, թէ «Արմատ հաւատոյ» ժողովա-ծուի եւ թէ Մայրագոմեցու մասին՝ հիմնուելով գլխաւորապէս իմ հաղորդածների վրայ: Իմ զիտողութիւններն այս մասին կանեմ ուրիշ տեղում:

** Յիշեմ այն միայն, որ Աւետարանի բազմաթիւ ձեռագիրների մէջ պակասում է Ղուկ. ԻԲ. 43—44:

մած գտնում ենք անցման երկաթագրով 20 թերթից բաղկացած (թ. 153 r.—175 v) մի երկ, որի վերնագիրն է. «Յոհաննու Մայրագոմեցոյ՝ վերլուծութիւն կաթողիկէ եկեղեցւոյ և որ ի նմա կարգաց»։ Նոյն երկի մի խոշոր հատուածը, որ, նոյնպէս անցման երկաթագրով գրած՝ գտնում ենք Հ. 943—1525 ճառերնորի մէջ, ստորեւ յառաջ ենք բերում, համապատասխան մասերը միմեանց հետ համեմատած. բայց հարկաւ պէտք կլինի շտապել տպել ամբողջ գրութեանը, որ դժբաղդաբար լրիւ է, թերթերն իրար խառնած։ Ահա ուրեմն մի երբորդ գրութեան Մայրագոմեցու անունով, որ և դուրս է յիշեալ «Նոյնմակի» մի մասն է, կամ մասնով էր այդ խորթ անուան ներքոյ ծածկուած նորա բացատրական մի ուրիշ շարք գրութեաների մէջ՝ եկեղեցական կարգերի, տօների և աւանդութիւնների վերաբերեալ։

Մայրագոմեցու այսպիսի խնդիրներում ևս հեղինակութիւն համարուած լինելը յայտնի է Մ. Կաղանկատուացու և Ստեփանոս Օրբելեանի շատ հետաքրքրական յիշատակութիւններից։ Կաղանկատուացին Աղուանից պատմութեան մէջ* քաղուածօրէն բերել է Դաւիթ Մեծի կողմանց եպիսկոպոսին ուղղած Մայրագոմեցու պատասխան-գրութիւնը պատկերամատենների մասին, որ վաւերականութեան զրոյշմը իւր վրայ կրում է և որ ուրեմն կարելի կլինէր դնել Մայրագոմեցու երկերի երբորդ շարքի մէջ, եթէ մի այդպիսի շարք եղել է։ Մայրագոմեցին այստեղ շատ արժէքաւոր տեղեկութիւն է տալիս՝ նախ, Մովսէս Եղուարդեցու օրով հակաթոռ կաթողիկոսութիւն յառաջանալու հանգամանքների մասին, որ բաւական լոյս է սփռում այդ այլապէս մութ մնացած խնդրի վրայ։ Ապա իմանում ենք, որ Լ. և Թ. դարերում ամբողջ Բիւզանդական կայսերութիւնը տակն ու վրայ անող Պատկերամատենութեան շարժումը իւր յառաջընթացն է ունեցել Հայերի մէջ դեռ է. դարի սկզբներին և, որ աւելի նշանակալից է՝ այդ շարժման առաջին աւելի եղել է Մովսէս կաթողիկոսի հրամանը՝ «ամենեկին ոչ հաղորդել ընդ Հոռոմս»՝ հնազանդեալ քաղկեդոնական ժողովոյն... մի գիրս, մի պատկերս և մի նշխարս ի նոցանէ ընդունել»**։ Քաղկեդոնի ժողովի զէմ լարումը լինելով ուրեմն՝ Յետեւ անուն հայ քահանայն երկու ընկերներով քարոզում են Աղուանից մէջ պատկերների խոտուումն. նոցա կապած ուղարկում են Արքահամ կաթողիկոսի մօտ, ուր Մայրագոմեցին նոցա խրատում է և նոցա սխալն ուղղում։ Այստեղից հետեւում է, որ Կոմիտասից էլ առաջ՝ արդէն Արքահամ կաթողիկոսի մօտ Մայրագոմեցին շատ պատուաւոր և հեղինակաւոր դիրք ունէր։ Արքահամ կաթողիկոսի օրերին է վերաբերում նաև միւս աւանդութիւնը, որ պահել են՝ թէ Կաղանկատուացին*** և թէ Օրբելեան†, և որ շատ մութ տեղեկութիւն է տալիս եկեղեցական ինն դասակարգութեանց վերաբերմամբ այդ օրերում ծագած խնդրի և Մայրագոմեցու տուած բացատրութեան մասին։ Այս մութ աւանդութիւնից ևս այն եզրակացութիւնը միայն հանել կարող ենք, որ Մայրագոմեցու յայտնած կարծիքը այս կամ այն եկեղեցական խնդրի նկատմամբ դարեւ շարունակ աւանդին կշիռ է ունեցել որոշ շրջաններում։

* Մոսկվա, 1869. եր. 242։

** Հմմտ. իմ Die Paulikianer etc. գրութեանը, Leipzig, 1893. S. 51 ff.

*** Պատմութիւն եր. 216։

† Պատմութիւն Եր. 75։

Եթէ կամենանք այժմ Մայրագոմեցու կենսագրութիւնը կազմել՝ բացի յիշած նիւթերից, Յովհան Պատմագրի, Ասողիկի և ուրիշների տուած տեղեկութիւններից՝ ունինք ձեռքի տակ նաև մի «Պատմութիւն Յոհաննու Մայրագոմեցոյ», որ Տ. Գարեգին վ. գտել է Երուսաղեմի Հ. 1272 ձեռագրում* (թ. 391 v)։ Այստեղ Կարնոյ ժողովի պատմութիւնը Ստ. Օրբելեանի նման անկողց յետոյ՝ մի քանի կարեւոր մանրամասնութիւններով նախընթաց հանգամանքների մասին, հեղինակն աւելացնում է. «Եւ եկն Մաթուսաղայ ի Սիւնեաց և ընկալաւ ձեռնագրութիւն եպիսկոպոսութեան յեղրէ, և միաբանեցան ամենեքեան և միահաւատ եղին, և հետադարձեւ յայնմհետէ Թէոդորոս Մաթուսաղայեան և ներքոյումն առնէր գովեստական բանիւք ժողովոյն Քաղկեդոնի, և հնազանդէին նմա ամենեքին, բայց ի Յոհանայ և ի նորին աշակերտացն, որ ոչ հնազանդեցան և անկան ի բանս և ի պատուհաս և ի հալածանս՝ ի Ներսիսէ Տայեցոյ Հայոց կաթողիկոսէ։ Յաւուրս Մաւրկաթագաւորի Ենովս երանելի ընտրեցաւ, որ ոչ հնազանդեցաւ անիծեալ ժողովոյն Քաղկեդոնի, և յաւուրս Հերակլի կայսեր Մայրագոմեցի, և այլ ոչ։ Յառաջ քան զգալն Հերակլէսի ի Կարնոյ քաղաք եկին եպիսկոպոսունք յԱստուրոց Հերակլէսի հրամանաւ ի քննութիւն հաւատոյ առ Հայք, և նոյն Թէոդորոս եկեալ ի Սիւնեաց քննել զնոսա, և միաւորեցան ընդ նոսա. բայց Քրիստափոր կաթողիկոս ի հեռի ճանապարհ էր. ապա ի գալ նորա խնդրեցաւ ի Յոհաննէ Մայրագոմեցոյ...»։ Այս «պատմութիւնը» ժամանակով թէ ճշգրտաբանութեամբ ակնհայտ շատ աւելի մօտ է կատարուած իրողութեանց, քան Յովհաննէս Պատմագիր և միւսները. ափսոս, որ թերի է մնացել այն և չի տուել իսկապէս Մայրագոմեցու պատմութիւնը։ Շատ հետաքրքրական է այստեղ և պատմութեան ստուգութեան ապացոյց՝ նախ Մայրագոմեցու համեմատութիւնը Ենովս երանելու հետ, որի հիմնով լինելը աւելի պարզ տեսնում ենք Մայրագոմեցու իւր իսկ խօսքերից՝ պատկերամատենների մասին տուած նորա բացատրութեան Կաղանկատուացու յիշեալ քաղուածքի մէջ**։ պատմելով «Յովհանն ոմն Սիւնեականի» հակաթոռ կաթողիկոս նստելը և «Հոռոմոց» կողմի բուրբ հայերի նորան հնազանդելը՝ աւելացնում է. բաց յԵնովսայ երանելոյ, որ զնաց ի նոցանէ և եկն առ Մովսէս կաթողիկոս, զոր ուրախութեամբ ընկալան»։ Որտեղ կարեւոր է ապա այն տեղեկութիւնը, որ Կարնոյ ժողովից տարիներ առաջ՝ դեռ Քրիստափոր կաթողիկոսի օրով, «հաւատոյ քննութիւն» է տեղի ունեցել և միութիւն հաստատուել ասորիների հետ, իսկ Հայոց կողմից խօսող վարդապետն այդտեղ էլ նոյն Թէոդորոսն է եղել, ինչ որ Կարնոյ ժողովում, հակառակորդ դարձեալ Մայրագոմեցին։ Սորան ըստ ամենայնի համապատասխանում են այն տեղեկութիւնները, որ ասորական աղբիւրներ հաղորդում են Հայոց Քրիստափոր կաթողիկոսի մասին***։ Կասկած չի կարող լինել ամենեկին, որ ասորիների հետ հաստատած այս միութիւնը մէկն է այն երկու միաբանութիւններից, որ յիշուած են Գրիգոր Մագիստրոսի «Աստուրոց կաթողիկոսին» գրած պատասխանի մէջ, թէ տեղի

* Գրում 21Թ=1290 թ. Լեոնի որդի շեքում քաղաւորի օրով. ի միջի այլոց պատմական է Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետի գրութեանը։

** Եր. 215։

*** Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւններ աստուրոց եկեղեցիների հետ.—Ե. Վ. Տէր-Միքայէլեան. Ե. Էջմիածին, 1908. եր. 422—455։

նուեւ հեռաւոր ենթադրութիւններն մէջմտնել^{*}։ հասկանալի է դառնում նաեւ այն, թէ ինչպէս հենց այս ժամանակ առիթ դառն Անտիոքի պատրիարքները Պարսկաստանի ասորիներին իրենց թեւ առաջ առնելու։ Երբ Անտիոքի և Հայոց եկեղեցու մէջ դաւանական միութիւն էր հաստատուել, ինչը կտարիւր ալեւ ասորիներին ազգային պատրիարքի փոխարէն Հայոց կաթողիկոսի իշխանութիւնը ճանաչել։ Յիշատի միութիւնը տեւական չեղաւ և այն վերականգնելու փորձերն էլ յաջորդ դարերում ապարդիւն անցան, քանի որ ազգային ինքնուրոյնութեան գիտակցութիւնը գնալով աւելի և աւելի էր հաստատուում նոցա մէջ, բայց նորանից ճարպիկ կերպով օգուտ քաղեց երեւի Աթմաստիոս պատրիարքը և իւր «խցակից Յովնանէսի» միջոցաւ կաթողացաւ իւր կողմը գրաւել Պարսկաստանի Ասորիներին^{**}, ձեռնադրութիւններ կատարել և մի անգամ ընդ միշտ կտրել Հայոց հայր. աթոռից. իսկ նոքա, որոնք շարունակեցին յետոյ հակառակել Սեբեան դաւանութեանը՝ Հայերից էլ երեւի անջատուած մնացին ու աղանդաւոր երեւոյթ ընդունեցին։

Դառնալով Մայրապոմեցուն՝ տեսնում ենք, որ մինչ Կոմիտաս կաթողիկոսի օրով նա գրութեան տէրն էր, արդէն Բրիտանիոյ Բ. ի ժամանակ սկսուած միաբանական ձգտումների նկատմամբ հակառակ դիրք պիտի բռնանա՝ ինչի, և ի՞նչ էի հաշմուկել ու շարունակել է մնալ «Փակակալ սրբոյն Գրիգորի», ինչպէս աւանդում է Յովնանէս Պատմագիրը^{***}, շնորհիւ երեւի այն հանգամանքի, որ առիթ չի ներկայացել նորան հրապարակաւ հանդէս գալու ի պաշտպանութիւն իւր հայեացքների. գուցէ և այնպիսի ընդհանուր յարգանք էր վայելում[†], որ քանի քաջուած իւր գործին էր, ոչ որ չպիտի մտածէր նորան զիպչել։ Բայց որ նորան Կարնոյ ժողովին չտարան, իսկական պատճառն այն չէր երեւի, որ յառաջ է բերում եզրի խօսքերով Օրբելեան, թէ «Յովնան եկեղեցին և զկաթողիկոսարանն ոչ կամեցաւ թողուլ», կամ վերեւ յիշած «Մայրապոմեցու պատմութիւնը», «Ամենեքեան այդպէս ասացին, թէ մինչ Մաթուսաղայի աշակերտն ընդ մեզ է, չէ ինչ նա մեզ պիտոյ», — այլ որ շատ լաւ գիտէին, թէ ինչ մարդ էր նա և ինչ հայեացքի տէր, և ինչ հայեացքի տէր էր Մաթուսաղայի աշակերտը։ Աւելորդ կլինէր, կարծում ենք, մի անգամ ևս ծանրանալ այն բացորոշ ճշմարտութեան վրայ, որ Հերակլի օրով, Կարնոյ ժողովում և այլուր՝ հաստատուած միաբանութեամբ Հայերն ու Ասորիները ոչ թէ Քաղկեդոնի ժողովի 2 բնութեան դաւանութիւնն էին ընդունում՝ այն գրութեամբ, ինչ որ մինչև այժմ ընդունում է Օրթոդոքս կամ Հռոմէական եկեղեցին, այլ մի կամի վարդապետութեամբ նոյն դաւանութեան համարժեքութեանը, որ մերթիւ և բանադրել են յետոյ Քաղկեդոնի ժողովի պաշտպան եկեղեցիները^{††}։ Սակայն Մայրապոմեցին իւր տեսութիւններին հաւատարիմ մնալով՝ նոյն իսկ մի բնութեան վարդապետութիւնը չէր կարող ընդունել այն ձևով, ինչպէս ուսուցանում էին Սեբեան Ասորիները, կամ ինչպէս պարծենում էին, թէ

* Տես. Ազգապատմ., էջ 677—684։

** Տես. Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւններ, եր. 126։

*** Պատմութիւն, եր. 77։

† Վայելում եւ արդեօք լաւապէս թէպէտ Ռեսուսի պատկերարկներ։

†† Պատմութիւն Եկեղեցւոյ Սիւսական. եր. 83։

††† Հմմտ. Ազգապատմ., էջ 694c։

միութիւն հաստատող ժողովներում Յոյներն զէմ պաշտպանել ու նոցա ընդունել էին տուել՝ Հայերն ու Ասորիները։ Այստեղից և յառաջանում է նորա հանրածանօթ ընդդիմութիւնը, երբ եզր Յունաց հետ միութիւն հաստատած և Կողբի աղահանքով պարգեւատրուած Հայաստան է վերադառնում։ Ընդդիմութեան հետեւանքն այն է լինում՝ ըստ Յովնանէս Պատմագրի, որ «Հրամայէ եզր մուրցացի տանջիկ զպարանոց նորա և զկզակս», և նա փոխանակ ընկճուելու՝ հեռանում է բարձր ի գլուխ, զոհանալով՝ «զի վասն անուան Տեսնան արժանի եղէ անարգելոյ»^{*}։ Ասողիկ, Օրբելեան եւն. նոյնպէս հաստատում են, թէ նա անարգանօք է հեռացել և այնուհետեւ հալածական վիճակի մէջ եղել։ Շատ զարմանալի չէ ի հարկէ, որ այդ բիրտ ժամանակներում միշտ յարգուած անձնաւորութիւն էլ հանգամանքների փոխուելովը ծանր աւարդանքի և հալածանքի ենթարկուէր. բայց «Մայրապոմեցու պատմութիւն» այս նկատմամբ յառաջ բերած սողերը ենթադրել են տալիս, թէ հալածանքն աւելի նորա աշակերտների զէմ է ուղղուած եղել, և յետոյ ուսուցչին շփոթել են սոցա հետ՝ նորան վերադրել այն պատիժները, որոնց իսկապէս սորան են ենթակալ եղել։ Այդպէս ենթադրելու ստիպում է մեզ մանաւանդ նոյն տեղեկութեան այն աւելի ընդարձակած և յեղաշրջուած ձևը, որ գտնում ենք Փոտի վերեւ յիշուած թղթի մէջ^{**}։ «Իսկ Յոհանն Մայրապոմեցի, որ զՍարելի և զՊետրոսի Անուոքացոյ ախան ունէր, ընթանայր ի վեր և խոնարհ, և շփոթեալ խոնարհէր զամենիսեան. և յաւուրս Կոստանդիանու, որդւոյ Հերակլի, ներսէս կաթողիկոս, որում Շինողն կոչեն, և Թէոփոս Ռշտունեացն տէր, որ զՀայոց ունէր զիշխանութիւնն, ըմբռնեալ զնա և երկաթի հրատեալ՝ աղուեսադրոյմ եղին ի ճակատին, և այնպէս խայտառակեալ բացահալածական արարին ի լեան Կովկաս։ Իսկ նա զկնի մահուանն ներսիս զարձաւ ի Հայս և զոր ինչ խորհէրն արար։ Մանաւանդ յորժամ թարգմանեցան ի Հայս գիրքն Յովնանէս Աղիկառնացոյ, ի ձեռն Սարգսի ի ժողովն Մանակերտի առաւել զօրացան բանքն նորա և թուուցեալ տիրեցին ընդհանուրց աշխարհի ձեռն»։ Պարզ է որ, արդէն Արքանաւ կաթողիկոսի ժամանակ իբրեւ զիտնական վարդապետ հուշակուած՝ Մայրապոմեցին չէր կարող 45 տարի էլ ապրած, ներսէս Շինողի մահից յետոյ Հայաստան վերադարձած և իւր քարոզութիւնը շարունակած լինել՝ այն ևս մինչև Մանակերտի ժողովը (726 թ)։ Բայց անհաւանական է նաեւ, որ նա կենդանի լինէր ներսէս Շինողի ժամանակ և սորանից հալածանքի ենթարկուէր։ Ինչից կարող էր յառաջ գալ այդ հալածանքը։ Եթէ եզրը նորան պատժել է իբրեւ կաթողիկոսական իշխանութեան ընդդիմացողի և Կարնոյ ժողովի որոշումներն անարգողի՝ հասկանալի է։ Իսկ ներսէս Շինողի կաթողիկոսութեան առաջին շրջանում, մինչ եզրի օրով հաստատուած միութիւնը Յունաց հետ բոլորովին չէր էլ պահուում^{***}, ինչպէս պիտի հալածուէր մի անձ, որ մինչև վերջը հաւատարիմ էր մնացել նախնեաց աւանդութեան և որի միակ յանցանքը միութիւնը մերժելն էր։ Այդպիսի հալածանք հասկանալի է այն ժամանակի համար միայն, երբ Կոստանդ կայսրն անձամբ Հայաստան եկաւ և Դուինում միութեան

* Պատմութիւն, եր. 79։

** Հ. 550—500. p. 254 v. Հրատ. Ն. Ման. Православный Палестинский Сборник. С.-Петербург. 1892. Т. XI, 1։

*** Տես. Սեբեաս, պատմութիւն, եր. 449 c։

թիւնը վերահաստատեց* (652 թ.). իսկ այդ միութեան դէմ նոյնպիսի ընդդիմութիւն յառաջ եկաւ, որպիսին Նզրի օրով. և որովհետեւ ոչ մի հաւանականութիւն չկայ, որ այդ ժամանակ Մայրագոմեցին կենդանի լինէր, ուրեմն հակառակութիւն հանդիմանողը նորա աշակերտներն էին, որոնք և հալածուել ու Ներսէսի մահից յետոյ վերադառնալով՝ իրենց քարոզութիւնը շարունակել կարող էին:

Փոտի նկարագրութիւնը իւր կամքի հակառակ աւելի է հաստատում մեր պատմիչներին՝ Յովհաննէս կաթողիկոսի, Ասողիկի ևն. ջատագովութիւնը Մայրագոմեցու մասին, թէ զրպարտութիւն է նորան հերձուած վերագրելը և թէ այդ հերձուածը նորա գործը չէ, այլ նորա աշակերտ Սարգսինը: Նոյն նկարագրութիւնը պարզում է նաև, թէ ի՞նչ հերձուածի մասին է խօսքը: Ի նկատի ունենալով, որ Սևերոս Անտիօքացու յանձին Քրիստոսի ապականացումը մարմին ընդունելու դէմ՝ անապականութեան ուսումն էր քարոզել Յովհաննէս Հալիկաոնացին, Մայրագոմեցուն էլ իբրև անապականութեան ջերմ պաշտպանի հակառակորդները մեղադրում էին երևի, թէ Հալիկաոնացու հետևող է: Բայց որ նա անապականութեան ուսումը պաշտպանել էր անկախ Հալիկաոնացուց, ինչպէս սորանից շատ առաջ պաշտպանել էին Փիլոքսիանոս և ուրիշները, որոնց նա վկայութեան է բերել «Արմատ հաւատոյ» կամ «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի մէջ, հաստատում է նորանով, որ Հալիկաոնացու գրուածներն առաջին անգամ Հայերին ծանօթացրել և հայերէն է թարգմանել նորա աշակերտ Սարգսինը: Մայրագոմեցուն ոչ մի ժամանակակից հայէջեր կարող իբրև հերձուածող նկատել, որովհետեւ նա նորութիւն չէր մտցրել, հաւատարիմ էր եղել հայերի դաւանութեան, Արքայամ և Կոմիտաս նշանաւոր կաթողիկոսների օրով, իբրև մեծ վարդապետ՝ այդ դաւանութեան ջատագով-ներկայացուցիչ էր հանդիսացել հերձուածողների և օտարների դէմ: Հերձուածի կասկած և մեղադրանք կարող էր յառաջանալ միայն այն ժամանակ, երբ հայերին անծանօթ նոր գրուածներ էին հրապարակ դալիս՝ թէկուզ ի պաշտպանութիւն հին տեսութիւնների, և նոր շփոթութիւն յառաջ բերում մտքերի մէջ. իսկ այդ եղաւ՝ Մայրագոմեցուն անարգող Փոտ պատրիարքի վկայութեամբ իսկ, նորա աշակերտ Սարգսի Հալիկաոնացու յորուածները հայերէն թարգմանելով: Ինքը Մայրագոմեցին, ինչպէս Յովհաննէս պատմագիրը և ուրիշները պատմում են, եզրի հետ լուսնեցած ընդհարումից յետոյ քաշուել է Բջնուոյ մօտ մի վանք, և թուում է թէ այդտեղ էլ առանձնութեան մէջ կրնալ է իւր մահկանացուն: Նոյն պատմիչների աւելացրածը, թէ այնտեղից էլ նորան հալածել են, և նա Փարգմանի դաւան է ապաւինել ու այդտեղ խիստ ճգնական կենօք վախճանել, տարբեր բան չէ, կարծում ենք, քան Փոտի ասելը՝ «Սայաառակեալ բացահալածական արարին ի լեւոն Կովկաս», և վերաբերում է նորա աշակերտներին:

Յամենայն դէպս Բջնուոյ մօտի այն վանքը, ուր նա առաջ ապաստանել էր, եթէ Յովհաննէս կաթողիկոսի ժամանակ Մայրագոմ էր կոչուում, հաւանականօրէն սկզբից էլ այդպէս կոչուել է, և պատմիչների դիտողութիւնը, թէ սկզբում Մայրոյ վանք է կոչուել այն, եզր կաթողիկոսն է՝ ի նախատինս Յովհանի, փոխել անունը՝ Մայրագոմ գրել, թիւրիմացութիւն պիտի հա-

* Նոյն եր. 441:

մարուի՝ արդիւնք անտեղի սրամտութեան: Եթէ Մայրագոմեցի անունը նախատական լինէր կրողի համար, ապա անհասկանալի կմնար, թէ ինչպէս բոլոր հին գրուածներում, յատկապէս նոյն մէջ, ուր Յովհան ջատագովութեամբ կամ յարգանք է յիշուած՝ միշտ Մայրագոմեցի անունն է տրուում նորան. օրինակ, ինչպէս տեսանք, «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի բոլոր նորան պատկանող հատուածների վերնագիրներում, երկաթագիր «Վերալուծութիւն կաթողիկէ եկեղեցւոյ» գրուածքի վերնագրում, մեր յիշած պատմութեան վերնագրում ևն: Մայրավանցի անունը հանդիպում ենք միմիայն նորագոյն ձեռագիրների մէջ, և այնպիսի տեղերում, ինչպէս օրինակ՝ «Որատ վարուց» ճառերի առանձին առանձին վերնագիրներն են, ուր հեղինակի անունը սկզբում պէտք է որ բոլորովին եղած չլինի, այլ յետոյ արտագրողների ձեռքով ընդհանուր վերնագրից, կամ կողմնակի ծանօթութիւնից մտցրած, և Մայրագոմեցին «Մայրավանցի» դարձրած՝ պատմագիրների յիշեալ տեսութեան ազդեցութեան ներքոյ. մինչդեռ նոյն ճառերը տեսականների մէջ առանձին առանձին արտագրողները սկզբում երևի, եթէ ուղիղ էր մեր վերևի դիտողութիւնը, Մայրագոմեցի անունով էլ գրել են, և յետոյ ուրիշները սրբագրել՝ Մանգակունցի են դարձրել: Ինչպէս եզր կաթողիկոսը Ե-Ը դարերում անարգուած անձնաւորութիւն չէր անկասկած, այլ յետին դարերի նախանձայոյցներ միայն, նորան զուտ քաղկեդոնական համարելով՝ անուան սկզբնատառը գլխիվայր էին գրում, այնպէս էլ Մայրագոմեցին նոյն դարերում, բացի իւր աշակերտների անձնական հակառակորդներից, ամէնքի համար յարգի և մեծ անուն ունեցող եկեղեցւոյ վարդապետ պիտի եղած լինի, և միայն վերև ակնարկուած դաւանաբանական վէճերի պատճառով յետագայում կասկածի ենթարկուած: Դորան ապացոյց այն հանգամանքը, որ Ը. դարու ամենանշանաւոր հեղինակներից մէկը՝ Ստեփանոս Իմաստասէր Սիւնեցին, Հ. Գ. Տէր Մկրտչեանի հրատարակած յիշեալ գրուածքի մէջ*, «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի նորա անուամբ հատուածների մէկից վկայութիւն է բերում՝ «Ձնոյն և Յոհան Իմաստասէր ասէր» վերնագրով: Այդ դարում ուրեմն, «Յովհան Իմաստասէր» ասելով ոչ թէ նոյն դարու նշանաւոր հայրապետ Օձնեցուն էին հասկանում, այլ նախկին դարու յայտնի փիլիսոփայ Յովհան Մայրագոմեցուն, և զոնէ որոշ շրջաններում սորան վկայ էին բերում իբրև եկեղեցւոյ ուղղադաւան հեղինակաւոր վարդապետի: Արդեօք չկան ուրիշ գրուածներ էլ «Յովհան Իմաստասիրի» անունով, որ մինչև այժմ Օձնեցու աշխատութիւն են համարուել, բայց իսկապէս Մայրագոմեցուն են: Ապագայ հետազոտութիւններ կպարզեն թերևս այդ խնդիրն էլ և նոր նիւթեր կտան՝ ընդարձակելու մեր ծանօթութիւնը, մեր գնահատութիւնը և մեր պատկառանքը այդ բազմահմուտ և բարոյապէս շատ արժանաւոր պատմական անձի նկատմամբ:

Լ. Սպս

* Արարս, 4902. եր. 592:

Հ. 940—993. ր. 343 v.

**ԵՐԱՆԵԼՈՅՆ ՅՈՀԱՆՆՈՒ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆՈՅ ՀԱՅՈՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ՝
ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՀՈՑ:**

Սրբոյ, անզուգական և միասնական Երրորդութեանն. երեք անձինք՝ մի բնութիւն, մի աստուածութիւն, մի էականութիւն, մի ինքնութիւն, մի թագաւորութիւն, մի արքայութիւն, մի տէրութիւն, մի իշխանութիւն, մի փառաւորութիւն, մի հաւասարութիւն, մի հասարակութիւն, մի սրբութիւն, մի լուսաւորութիւն, մի կամեցողութիւն. մի են կամք, մի խորհուրդք, մի փառք, մի պատիւ, մի հաւատք, մի յոյս, մի սէր. մեծ, կարող, ի վեր քան զամենայն. անմեղ, անանց, անսկիզբն, անհաս, անտես, անքնին. ոչ իւրեք կարաւոյ, ամենայնի հայր, ամենարար, ամենատէր, ամենազօր, ամենախնամ, ամենազաւր, ամենապարգև, ամենահաս, ամենատես, ամենագէտ, ամենափրկիչ, ամենակեցոյց. որ ակնարկելովն դարմանէ զամենայն արարածս՝ զերկնաւորսն և զերկրաւորս, զերեկիս և զաներևոյթս, զշէնս և զանշէնս: Յամենայն արարածոց՝ յերևելեաց և յաներևոյթից, յերկնաւորաց և յերկրաւորաց՝ նմա փառք և պատիւ և երկրպագութիւն, յաւիտեան և յաւիտենից յաւիտեանս, ամէն:

| Միածին Բանն կամաւք Հաւր եկեալ յերկիր և ի սրբոյ Կուսէն մարմնացեալ, մարդացեալ, չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ, յարուցեալ և համբարձեալ փառք յերկինս՝ նստաւ ընդ աջմէ Հաւր և զալոց է դատել զկենդանիս և զմեռեալս: Եւ ետ պատուիրանս փրկաւէտս և կեցոյցիչ՝ զաւետարանն փրկութեան, զի անանիցին նովաւ մանկունք նորածնեալք, նոր ժողովուրդք նորոյ աշխարհին, որ հանդերձեալն է լինել առ յապա ժամանակի ժառանգորդս որդիս վերնոյն Երուսաղեմի: Արդ, ամենայն բանք աւետարանին կեցոյցիչք և ոգեշահք են, զի խօսք աստուածայինք և բանք աստուածահրամանք են՝ յօգուտ և ի փրկութիւն մարդկան: Վասն որոյ, լուեալ զաստուածային ձայնն՝ մտադիւրութեամբ մատուցէք զլսելիս ձեր, և մի գտանիցիք ստուգանողք այսպիսի հոգեղէն բարբառոյ, որպէս Ադամն այն, և այնուհետեւ արտասահմանիցիք՝ ոչ ի տնկախիտ դրախտէն, այլ ի նոյն ինքն յէական բարոյն: Եւ զի՞նչ իցէ բարբառն.

«Այր մի եր օանուսեր, որոյ եր սնես. եւ եղեւ ամբաստանութիւն զնմանէ, որպէս քի վասնիցի զինչս նորա. եւ ասէ ցնա. Տո՛ւր զնամար սնեստութեան քո, զի ո՛չ եւս կարես յինել սնես»¹:

Եւ զոր ասէն՝ այսպիսի ինչ է. տանուտէր զինքն անուանէ, քանզի նա իսկ է ճշմարիտ Տէր երկնի և երկրի, մարդկան և հրեշտակաց, հոգւոց և մարմնոց՝ արարիչ և նախախնամաւոր համարողոր կենդանեաց: Արդ, ի գոյացուցանելն Աստուծոյ զարարածս հանգերձ ամենայն գոյիւ իւրով՝ ստեղծ և

1 Ղաւկ. ԺԶ, 4—2:

զմարդն ըստ պատկերի անեղծ փառաց իւրոց՝ բանաւոր, մտաւոր, ինքնիշխան, ինքնատէր, թագաւոր որոց ի վերայ երկրի. ոչ ոք նմա հրամանատու, և ոչ ընդ հարկաւորութեամբ կապեալ, որպէս և այլ կենդանիք. այլ որպէս տէրութիւնն Աստուծոյ ի վերայ ամենայնի տիրէ, այնպէս և մարդոյն իշխանութիւն ի վերայ ամենայնի տիրէ՝ ունելով միտս ընտրողականս, որ զիտէ որոշել զչարս ի բարոյն և զբարին ի չարէն: Այլ մարդոյն չարին եղեալ գտալ, դարահոս լեալ յազգի ազգի մեղս, ոչ բարւոք տնտեսեաց, այլ զրկեաց զաղքատս, յափշտակեաց զտնանկս, կողոպտեաց զորքս և (ր. 344) զայրիս, չարչարեաց լիկեաց զայնոսիկ, որք ընդ ձեռամբ նորա: Արդ, ի յափշտակութենէ և ի զրկանաց բազումս ժողովեաց դանձս ոսկւոյ և արծաթոյ, ստացաւ ջուկս ծառայից և ընդոծնաց. յաճախեցին նմա հաւտք և բազմացան նմա արջառք, և այլ բազում ստացուածս անչափս և անթիւս: Ստացաւ շինել ապարանս գեղեցիկս և բարձրաբարձրս՝ հաստահիմն և յարմարակուս, բազմականս բարձրագոյնս և ծաղկազարդս. բարգաւաճեցաւ, ամբարտաւանեցաւ ի միտս իւր, խորխտացաւ, ամբարհաճեցաւ ի խորհուրդս իւր. քանզի արտաքս քան զընդութիւնն խորհրդածէր, և մարդ էր կերպարանաւք, այլ գազան էր բարուր. խաւսէր մարդկաւրէն, այլ կեղեքէր գազանաբար. ձեւն մարդոյ, և անագորութիւնն որպէս զչար դիւի. բնութիւնն էր մարդոյ, այլ բարք իւր անողորմն: Հէք և թշուառական անձն, որ անմահ կարծէր զինքն, և ոչ իբրեւ զմի ի մահկանացուաց, այլ և գեր ի վերոյ քան զհասարակաց բնութիւնս ակտացաւ: Եւ այս գործի առ ընչեղն. յորժամ յաճախէ և բազմանայ նորա ստացուածն, ոչ հաւասար կարծէ զինքն բնութեան մարդկան, ոչ հաղորդի ընդ աղքատս և ոչ հաւասարէ ընդ տնանկս՝ զէմք շառագունեալ և ալլակերպեալ: Եւ ապա զի՞նչ: Գայ այնուհետեւ հասանէ ժամանակ մահուն. սկսանի ապա մարմինն տապանալ ջերմութեամբ ակտին հիւանդութեանց՝ լուծանին ջիւքն, սարսափին ոսկերքն, թուլանան յաւղքն, կափկափին ատամունքն, թնդին շրթունքն, կապի լեզուն, սպառի բարբառն, նուազի բանք բերանոյն, ալլակերպի գոյն երեսացն, ցնդի մարմինն: Յայնժամ ասէ ցնա Աստուած. Տո՛ւր զգիր գործոց քոց, զի ոչ եւ լինիս դու ի վերայ երկրի. այս շատ և բաւական լիցի քեզ, զի ներեցի քեզ, զի դառնաս յուղղութիւն, և ոչ կամեցար. այգի տնկեցի զքեզ, եթէ բերցես ինձ խաղող, դու բերեր փուշ և տատասկ՝ զանաւրէնութիւնս քո. արդ, ես քակեցիք զցանկս քո, այսինքն է զամբութիւն մարմնոյդ, և արարիք զգա յապականութիւն¹. Զի ամենայն տունի, որ ոչ առնիցէ զպտուղ բարւոք, հատանել պարտի դնա, զի մի և զերկիրն խափանիցէ². Ժողովեցիք զգա և արկիք ի հուրն անշէջ: Իսկ մարդոյն գիտացեալ զելս գնացից իւրոց յաշխարհէս և անաբեկեալ յահագին սպառնալեացն Աստուծոյ և ի սաստիկ դիմաց հրեշտակին, որ կամի պահանջել զհոգին, ծանեաւ, թէ որ աստի առանց բարի գործոց գնաց՝ դառն և անողորմ տանջանաց հանդիպի. խորհուրդ իմն բարի յինքեան բերելով, զի որպէս ի չարին եղև դիւրաշարժ, նոյնպէս և ի բարին, կոչեաց զմի մի ի պարտապանաց Տեառն իւրոյ, որ են աղքատք, զորս զրկեացն և յափշտակեաց. քանզի և նոքա պարտականք են Աստուծոյ և պարտին համարս տալ Աստուծոյ՝ որպէս մեծատունն զբաշ-

1) Հմմտ. եւ. Ե, 4—2, 5: 2) Հմմտ. Մատթ. Գ, 40. Է, 49. Ղաւկ. Գ, 9. ԺԳ, 7:

խելն, նոյնպէս և աղքատն զգոհանալն: Զի եթէ իցես մեծատուն՝ առաւելալ ամենայն բարութեամբ, և զայն ոչ ընդ կարաւտեալս և աղքատս վաճիկիցես՝ ընդ կռապարիշտս և ընդ ազանս դատապարտեսցիս: Սոյնպէս և թէ աղքատ իցէ տրտնջող և գող, և բոցով ցանկութեան հաշի և մաշի, յորժամ զայս ի փարթամութեան տեսանէ, զԱստուած հայնոյէ, այնպիսիքն ոչ երանելի աղքատք են, այլ ողորմելիք: զի աստ տանջեցան և անդ տանջելոց են:

Եւ ասե ցառաջինն. Դու քանի՞ ինչ պատրիս տեսնի իմում. եւ նա ասե. Հարիւր մար ձիբոյ. եւ նա ասե ցնա. Կա՛ր գգիբ քո եւ նի՛ս գրեալ՝ վաղվաղակի ուրսուն: Եւ ասե ցմիւսն. Դու քանի՞ ինչ պատրիս. եւ նա ասե. Հարիւր քո գորեւոյ. եւ նա ասե ցնա. Նի՛ս գրեալ՝ վաղվաղակի յիսուն¹:

Քանզի ծանեալ զընտելիւնն իւր մարդն, եթէ ի կենցաղումս ունի զշահ աւագութեան ընչիցն յաճախութիւն, և անձնիւր ի կեանս իւրում փափկասցի, իսկ յետ աստի երթալոյն կապուտ կողոպուտ գնայ. քանզի ոչ իցեն փառք տան նորա ընդ նմա, այլ տունք նոցա գերեզմանք նոցա, և ի հող բնակեսցին անձինք նոցա, մտանելով յարկս հարց իւրոց, և զյաւիտենից զլոյս ոչ տեսանել. գիտասցէ թէ՛ մերկ եկի յաշխարհ և մերկ անդ երթալոց եմ: Առանց վարդապետի հեքէր և առանց սողովբայից թարգմանէր. ինքն իսկ բնութիւնն ուսուցանէ զմարդ՝ ի յառաջագոյն եղելոցն զհանդերձեալսն իմանալ: Ո՛ւր թագաւորք հզաւոր. ահա մեռան, և ոչ երկին նշմարանք կերպարանացն, զի որպէս զխոտ ցամաքեցան (ը. 344 v.), իբրեւ զծաղիկ թարշամեցան, չորացան և անկան. իբրեւ զփոշի հոսեցան, որպէս զսարգիռստայն քակտեցան, իբրեւ զծովս յաւդս ցնդեցան, իբրեւ զշիթ ի գուլէ պակասեցան²: Եւ զայս հաւաստեալ ծանեալ, եթէ ընդ միոյն հարիւրապատիկ առնուն զբարեացն զհատուցումն, թողացոյց պարտականաց իւրոց զծանրութիւն պարտուցն. քանզի խիղճ մտացն զնա յանդիմանէր. զի՞նչ աւագութիւն է ինձ, ասէ, զի յետ վախճանի իմոյ ինձ թողից դատախազ, և ոչ վայելեմ յարժաթն, այլ բանս ազեղութեան, որով զիս թշնամանեն. ի կեանս իմում ոչ ստացա անուն լաւութեան, իսկ ի ժամ մահուս ընդէ՞ր ոչ զգաստանամ. յայնժամ պատճառ ունէի, եթէ վայելեմ և ուրախանամ ի կեանս իմ, իսկ այժմ ոչ ունիմ կենդանութիւն. ընդէ՞ր ոչ առատանամ, ում թողից զայս ամենայն. որդիցն. ոչ ահա և նոքա մահկանացուք են, և յետ սակաւ մի և նոքա զհետ իմ գան. այլ գիտեմ զի՞նչ արարից. տաց զդա ի ձեռս այնորիկ, որ ի չգոյէ ի գոյ ած զամենայն և ակնարկելովն իւրով նախախնամէ զամենայն. բացից զգանձն իմ, և զոր չարաչար ժողովեցի՝ արդարութեամբ բաշխեցից:

Յայսմ վայրի՝ Գովեաց Տերն զգնեսն անխառնութեան, զի իմաստութեամբ արար³:

Զի անցաւոր կենցաղս զիւրախաբող է և զբազումս իբրեւ ցանցիւք որսայ. իսկ որք զգաստ են՝ բազում հնարիւք ջանան գերծանել և ըստ Դաւթայ աղաղակեն. Անձինք մեր ապրեցան* որպէս ճնճղուկ յորոգայթէ որսողաց. որոգայթն նոցա փշրեցան, և մեր ապրեցաք: Աւգնութիւն է մեզ յանուանէ Տեառն, որ արար գերկին և գերկիր⁴: Քանզի գովութեան ար-

* Ձեռագրում այս եւ յաջորդ սաղմսներ կրնան ձեւով՝ են բերած:

1) Ղուկ. Ժ2, 5-7: 2) Հմմտ. Սաղմ. 12, 2. ձԲ, 13-16. ԶԺ, 9. 12, 20. ձԱ, 4. 3) Ղուկ. Ժ2, 8: 4) ձԻԳ, 7-8:

ժանի համարի զայնպիսին Աստուած, որ զժամանակս կենաց իւրոց ի մեղս ծախեաց և ի ժամ մահուան իւրոյ զգաստացաւ տրովք տնանկաց և զթով և ողորմութեամբ աղքատաց: Յորժամ զտառապանս նոցա զմտաւ ածիցես և յիշեսցես, եթէ այնպիսի տկար մարմին ունի իբրեւ զիս և կարօտէն ամենայն ընչից՝ յարկաց ծածկութից, կերակրոց, բանդագուշեալ յածին տանէ ի տուն՝ մերկ մարմնով և հաշմ անդամաւք, կարաւտեալք, նեղեալք, չարչարեալք, հերք թաղկեալ և խռուացեալ, դէմք դեղնեալ և երիթացեալ, յորժամ տեսանես զայն, ո՛վ մարդ, յիշես և զմտաւ ած զծանրութիւն վշտին. մի՞ ցուցաներ զերեսս ք(ո) խոփոռ նոցա, զի մի՞ դարձուցէ Աստուած զերեսս իւր ի քէն. մի՞ փակեսցես զդուրս քո ընդդէմ նոցա, զի մի՞ փակեսցին քեզ դրունք ողորմութեանն Աստուծոյ. ձգես զձեռն քո և տուր նոցա զպէտս նոցա, զի տացի քեզ առատապէս ողորմութիւնն Աստուծոյ: Դու տաս զոյգն ինչ կերակուր աղքատին, և առնուս զյաւիտենական փափկութիւնն. տաս փոքր ինչ արծաթ, և առնուս զյաւիտենական մեծութիւնն. տաս զանպիտան քեզ զզրզիւն, և զանմահութեան հանդերձն զգնեսու. նիւթես ծառայակցին, և Քրիստոս իւր անձին համարի. տաս առ անկեանն, և ի վերայ ամենայն արարածոց պատմի. իբրեւ ինքեան բարւոյ պատահեալ Տէրն՝ հաղորդս զքեզ իւր արքայութեանն առնու. քանզի ասէ. Եկնայք, աւրհանալք Հաւր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ արքայութիւնն ի սկզբանէ աշխարհի. քանզի քաղցեալ, և ետուք ինձ ուտել, ծարաւի՝ և արբուցիք ինձ, մերկ՝ և զգեցուցէք զիս¹. Վասն այսորիկ Սաղմոսեղոն ասէ. Երանի որ խորհի զաղքատն և զտնանին, յաւուր չարի փրկէ զնա Տէր²: Եւ զի մի՞ կարծիցես հաւասար չափովն միայն լինել զհատուցումն, լուր ըստ կարգի Գրոցն. Տէր փրկէ զնա և կեցուցանէ, երանելի առնէ զնա ի վերայ երկրի և ոչ մասնէ զնա ի ձեռս թշնամեաց իւրոց: Տէր աւգնական է նմա ի մահիւնս ցառոց իւրոց, զամենայն անկողինս նորա դարձուցանէ ի հիւանդութենէ նորա³: Տեսանե՛ս որչափ հատուցանէ Աստուած բարի գործոցն յաղքատս. հրաժարումն ի չարեաց, զգուշութիւն և պահպանութիւն ի կենդանութեան, յերկարումն կենաց երանութեամբք, լաւագոյն առնել ի վերայ թշնամեացն, ի հիւանդութեանց ազատութիւն շնորհել: Այսչափ բազմութիւն քեզ բարեաց ոչ գնելի է աղքատսիրութեամբն. մարգարէս և բաշխաւոր լինի քեզ առնթրեալայ երանութեանն, մանաւանդ թէ Աստուած իսկ ի ձեռն մարգարէիս: Քրիստոս խոստանայ զարքայութիւնն երկնից՝ ասելովն. Ծառայ բարի և հաւատարիմ, ի վերայ բազմաց կացուցից զքեզ, որովհետեւ ի սակաւուն, այսինքն յանցաւոր ինչս՝ հաւատարիմ գտար և զայն կարաւտելոց բաշխեցեր. արդ, մնալ յուրախութիւնդ⁴ ի մշտնջենաւոր կեանսդ, յանապառ մեծութիւնդ, ի յաւէտ ցնծութիւնդ, յաննուագելի վայելչութիւնդ, ընդ հրեշտակս պարեան, ընդ առաքեալսն թուան, ընդ մարգարէսն դասեան, ընդ մարտիրոսսն (ը. 345 շ.) պսակեան, ընդ իմաստուն կուսանսն մնալ յառադաստն. ընդ Աբրահամու բազմաջիր, ընդ Իսահակայ կարգեալի, ընդ Յակովբայ զԱստուած տեսես. հանգուցեր զաղքատն ի տուն քո և զտնանին, մնալ համարձակապէս յերկնային խորանն. լցուցեր զքաղցեալն հացիւ, կերիցես զպտուղ ծառոյն կենաց և կեցես յաւիտեան. արբուցեր ծարաւելոցն բաժակ, արբես զշուրն

1) Մատթ. ԻԵ, 34-36. 2) Սաղմ. Խ, 2. 3) Խ, 3-4. 4) Մատթ. ԻԵ, 24. 25. Ղուկ. ԺԹ, 17:

խաղացելոյ ի կեանսն յաւիտենից. որոց լիցի ամենեցուն մեզ հասանել՝ շնորհաւքն Քրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս:

Գ. 102=2679, p. 220 v.

(գրուած 971 թ. ին)

ՅՈՀԱՆՆՈՒ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆՈՅ.

Շմաւոն և Ղեւի եղբարք կատարեցին զանաւրէնութիւն. ի խորհուրդս նոցա մի մտցէ անձն իմ¹: Զի ի նոցանէ էին քահանայքն և ատենական դպիրք, որ և յանդգնեցան նոքայ ի վերայ Տեառն մերոյ և կատարեցին զանաւրէնութիւն. զի զՏէր Յիսուս սպանին և կոտորեցին զմարգարէսն և զառաքեալսն առ նայ: Արդ՝ Անիծեալ սրտամտութիւն նոցայ, զի խիստ է, և բարկութիւն նոցա, զի յանդուգն է. վասն այսորիկ բաժանեցի զնոսա, և ցրուեցան նոքա ընդ չորս կողմս տիեզերաց երկրի²:

S. 73=3940. p. 2 r.

ՅԱՌԱՋԱԳԻՐ ԹՂԽԹՈՅՍ ԽՐԱՏ ՎԱՐՈՒՅ:

Ամենայն վերաւոր մարմնով, (յ)որժամ առ բժիշկսն մերձենան, զվէրսն ցուցանեն և զցաւսն պատմեն, և հնարագէտ բժշկութեան ըստ ցաւոցն ցաւածին, ըստ վիրին չարութեան դեղս աւրինեն՝ այնմ անդամոց, ուր վէրն կա(յ)ցէ, և ոչ եթէ վէր ի յանձն՝ և դեղ ունկանն ոք առնիցէ: Նոյնպէս, յորժամ մեղաւոր ոք մեղս ունիցի և առ բժիշկ հոգւոյն երթայցէ, զոր ոչ վէրս մեղացն իւր ցուցանիցէ վիրաւ(ո)րն, պար(տ) է բժշկին զնո(յ)ն չարութիւն ծանուցանել, և վասն նորին խրատել և (յ)անդիմանել և մխիթարութիւն կատարել զխրատ բանին վարդապետութեան, զի թանձրացուցին լս(ելիք) զիւրալուր բանին հանգուրժել կարիցեն, և զչարութիւն վիրին ծա(նուցա)նել (p. 2 v.) և զդեղոցն հանգամանս: Սոյնպէս և բանից թխտոյս շարադրութիւն ոչ խառնխառն զամենայն անաւրէնութիւն առաջի արկեալ ցուցանէին, և կամ զայլ և այլ ինչ (յ)անցանաց պատմեն, այլ ըստ խնդրոյ խընդրողին, զոր ինչ անաւրէնութիւն չարութեան՝ ծանուցանեն, զի լսելիքն աւագտել կարասցեն: Ոչ նորրբ ինչ բանից և կսայ(կիսա?)արուեստական ինչ բառից փոյթ արարեալ, այլ հեշտայբար, հորդայբան, զիւրայլուր ցուցանէ, և ոչ հարցական ինչ պատմեն՝ որ թանձրագունիցն զիւրաւ և քաջ ի միտ առնուլ. զի ոչ եթէ յերկբայութեան ինչ բանից խնդրէ զբան, (այլ ո)ր զիւրալուր բանիւ զհանգամանս առողջացուցիչս դեղոց (ոգ)ոց վիրացն ցուցանիցէ և զ(p. 3 r.) ախտս մեղացն փարատեսցէ աստուածային վարդապետութեամբն, ոչինչ աւելի ձեացուցանել, քան որ Հոգոյն Սրբոյ են հրա(մա)նք: Զի թէպէտ և զիրք բազում գրեցան, սակայն միեւնոյն պատգամք այսպիսի է, զոր ինչ ասեմս: Ընկալաւ Մովսէս Ժ. պատգամեան աւրէնս ի

Հոգոյն, որ ունէր զամենայն կամսն Աստուծոյ. նմին վկայ և մարդարէքն գրեցին և զնոյն բաւրայապատիկ ևս արարին. նովին Հոգով զայն և առա(ք)եալքն գրեցին, ևս առաւել յայտնայգոյնս ցուցին նովին Հոգով: Զնոյն և վարդապետքն թարգմանեցին և մի ըստ միովէ զիւրայլուր ևս արարին ի լրումն եկեղեցու. զի թերեւ թանձրալուրն և զծանրայտորհուրդն զարթոցանել կարասցեն ի յերկիրն Աստուծոյ: Եւ ոմանք յերկիրդածից, որք զահեղ ատենին զահ (զ)մտաւ ածիցեն, և բազում յաւժարութեամբ խնդրէին՝ ոմն վասն պահոց, ոմն վասն աղաւթից, ոմն վասն ողորմութեան և որ այլ ինչ պակասութիւն հաւատոց և գործոց. որ թէպէտ և ոչ կամեցեալ մերձեանալ ի մատակարարութիւն բանին, սակայն ոչ կարացեալ արգելուլ զխընդրողացն խնդիր՝ վասն երկրւոյն Աստուծոյ, զմտաւ ածելով և զմիոյ անհնազանդին պատուհասն, թէ՛ Ծառս չնր և վատ, քեզ պարտ էր և զսակաւս ի լսելիս արկանել, և ես եկեալ զանլուրսն պահանջէի¹:

Յաղագս որոյ և գրեցան ըստ խնդրողացն պիտոյից թուիթ ԽԴ, հանգերձ Աղօթիւքն, Ողբաւքն, որս են (p. 4 r.) ԻԴ. ի խրատ հաւատոց, որ ի յա(յ)լ գիրս գրեցան, և ի խրատ վարուց առաքինութեան, և են այսոքիկ. Առաջին. Վասն խոստովանութեան եւ պաղատանաց, և թէ որպէս պարտ է բազում ողբաւք և զթածին արտասուաւք պաղատել առ Աստուած, յորժամ զղջանայ մեղաւորն և դառնայ ի մեղացն պղծութենէ. և վասն չար հակառակորդին, եթէ որպէս հնարի արգելուլ ի զղջանայոյ. պատմէ և վասն հանգ աղետիցն տանջանաց և անա(ն)ց կենացն բարութեանց: Բ. Վասն խրատն ապաւստանութեան, և թէ որպիսի ինչ դեղ բժշկութեան պիտոյ են վիրաց մեղացն, կամ որպիսի լալումն և հառաչումքն և հեծալութիւնք. պատմէ և զաղգի աղգի մեղացն չարութիւնս, եթէ (p. 4 v.) որպէս զանազան առաքինութեամբք պարտի քաւել. ծանուցանէ և զմեղաւորացն այրումն և զարդարոցն փափաքումն ի փափաքելի զբախտին փափկութեան: Գ. Վասն խրատն պահոց պնդութեան, և թէ որպէս աւկտակար են ամենայն մեղաց ախտին պահոց առաքինութիւնք. ուսուցանէ և զանազան կարգս պահոց և զանազան շահս նոցա. ուսուցանէ և զանընտրող պահոցն զհանգամանս և զկեղծաւորութեան պատիժս. պատմէ և զքաջ արանցն ճգնութիւնսն և զծուլացելոցն կորուստն. յիշէ և զքառասներորդացն պահոց, թէ որպէս պարտ է պահել, կամ որպէս պարկեշտութեամբ պարտ է մտանել ի պահոց պնդութիւնս, և թէ որպիսի աւագութիւն զտ(p. 5 r.)անես: Դ. Վասն խրատն աղաւթից, և թէ որպիսի անիւ և զողութեամբ և ջերմեռանդ արտասուաւք պարտ է կալ առաջի Աստուծոյ, և թէ որպիսի աղաւթք են անընդունելի և զինչ վարձք նորա, և կամ որ ընդունելիք և որպիսիք պատիւ նորայ, և թէ որպիսիք մեքենայիւք ջանայ սատանայ խաբանել զաղաւթս աղաւթականին. ծանուցանէ և զգառն դատումն ծուլացելոցն և զանմահ կենացն վայելչութիւնսն:—Վասն ողորմութեան եւ անողորմութեան. թէ որպէս շահաւոր է քան զամենայն առաքինութիւնս և թէ որ աւագութն հզարին է՝ որպիսի ինչ աղքատին ի տրոցն ողորմութենէ ուսուցանէ, և զանայզան կարգս՝ ողորմութեան հանգամանս, և զկեղծաւորացն պատիժս պատմէ (p. 5 v.) և զնեղելոցն նեղութիւնս և զանողորմիցն թշնամանս. յիշեցուցանէ և զանողորմիցն զգառատան անողորմ, և ողորմա-

1) Յմնդ. ԽԹ, 5—6. 2) ԽԹ, 7.

1) Հմնդ. Մաթ. ԻԵ. 26:

ծագն գողորմութիւնս՝ յահեղ առուրն յայտնումն: Զ. Վասն պսղոց եւ պա-
(սա)րագաց, եւ ողորմութեան աղբասաց, և թէ կերպարանաւք բարոյ գործ
անաւրէն կատարէ սատանայ, և թէ պարտ է զոր ինչ ոգւոցն սերմանես՝
երկիրդին Աստուծոյ կատարել, և ոչ ի ցուցս մարդկան, զի մի զխոտանն մա-
տուցանելով՝ յանդիմանեցուք իբրեւ զկայէն. և ապա ի խրատ մատուցեալ՝
յայտնէ զչարութիւն հնարից սատանայի և ցուցանէ, թէ որպէս պարտ է
զերծանիլ ի նմանէ: Է. Վասն փոխոցն վաւսից չարեաց, և թէ որպէս անաւ-
րէնագոյն են քան զամենայն անօրէնութիւն փոխոց տոկոսքն և անթիւ.
(p. 6 r.) հոյս ամբարշտութեան ծնանին. և թէ պիղծ են պատարագն և
ողորմութիւնք, զոր ի վաշխից նոքա առնիցեն: Ապառնայ և անիւ գեհնինն,
եթէ յայնմ առուր շուրջ զնովաւ տեսանելոց է զչարեաց պատկերն՝ զրկեալն
և զկուխեալն: Ը. Վասն յանդիմանութեան տեսնողացն, եւ մխրատութեան աղ-
բասացն՝ գոհացողացն, և թէ որչափ չար է տրտունջն՝ է հաւասար հայհոյու-
թեան, և որպիսի շահք են յաղքատացն զտոկութենէ, որք զպսակս մարտի-
րոսաց ստանան. և ուսուցանէ, թէ որ են պտուղք և պատարագք և ողոր-
մութիւնք աղքատին, որ առանց ոսկոյ և արծաթոյ է բաշխումն. պատմէ և
զհոյս տրտմութեան մեծայտանց, և զաղքատացն անհողութիւնսն յիշէ, և
զտանջանացն արհաւիրս, և ապա ի խրատ խոնարհի (p. 6 v.): Թ. Վասն բա-
նանայից տեսնութեան ի վերայ ժողովրդեան, և թէ որպէս անիւ և գողութեամբ
պարտ է առաջնորդել, զի աւանդ Աստուծոյ է յգիր ժողովրդեանն, զորս բա-
ղում քննութեամբ խնդրէ ի քահանայէն. և թէ ուղիղ տանջանք են՝ որ զգողու-
թեանն ոչ զգուշացուցանեն բանիւ վարդապետութեամբ: Ժ. Վասն բամբասո-
ղաց՝ չղատելոյ զվարդապետս, և թէ մեծ անաւրէնութիւն բամբասողացն չա-
րութիւն, և ընդ պոռնիկս և ընդ յափշտակողս դատապարտին, և առաւել ևս
որ զքահանայս և զվարդապետս և զառաջնորդս բամբասեն. և թէ որչափ աշ-
խատութիւն քահանային վասն հաւտին տեսնութեան. պատմէ և զահեղ տան-
ջանաց և ցուցանէ զճանապարհ կենացն յաւիտենից: ԺԱ. Վասն սիրոյ եւ
(p. 7 r.) յանդիմանութեան, մախանաց եւ նախանգն, և թէ որ է սէրն սա-
տուածական, և կամ ըստ մարմնոյ, և թէ որպիսի անօրէնութիւն է նախանգ
և ատելութիւն, զոր զուսկնին սատանայի նմանեցուցանէ և նորուն տանջա-
նացն տանջանակից. ապա ի խրատ խոնարհի և ի սպեղանիս վիրացն հրա-
մայէ ըստ ախտին չարութեան: ԺԲ. Վասն բարկացողացն բարոց եւ ան-
հաւոս քեմամութեանցն մեաց, և թէ որչափ անհամբերք են և վայրենաբարութք,
և զթիւնս թշնամութեան յանձինս կրեն հանապազ իբրեւ զանձս թիւնաւորս.
ուսուցանէ զհաշտելն ընդ ընկերին և զսոսկումն խղճի անեղ խորհրդոյն: Յի-
շեցուցանէ զթշնամանս (p. 7 v.) Գրիստոսի, զոր առ ի մէջն և համբեր,
և զպսակս համբերողացն, և զանհնազանդիցն տանջանս: ԺԳ. Վասն յիսա-
պահացն եւ քիւնահանացան, որ ծանուցանէ զմեծամեծսն անաւրէնութիւնսն.
զի ոչ եթէ ըստ չափոյ ընչիցս դատի, այլ զվրէժ պատուիրանապահութեան
պահանջէ. յիշէ և զահեղ դատաստանին և զանմահ կենացն վայելչութիւնս՝
ԺԴ. Վասն չար սովորութեան երգմանց, և թէ անաւրէնագոյն է քան զկուս-
պաշտութիւնս, և եթէ արգելեալ ամենակին ի պատուիրանաց զերդմ(ուհ)ս

* Հմտ. Տեառն Յովնանու Մանգակունայ՝ ճառք. Բ. սպ. Վեցեթիկ, 1860. եր. 9.
այսեղ ԺԳ. գլխի վերնագրի առաջին տողին կցած են անմիջապէս ԺԳ. գլխի վերնագրի
վերջին տողերը, որով մի վերնագիր բաց է մնացել:

սատանայականս, զի անհաւատից են երդ(մ)ունք, և ոչ հաւատացելոց. ապա
խրատէ և զճշմարտութիւն ուսուցանէ՝ զանբաւ (p. 8 r.) բարերարութեանցն
վայելչութիւնսն: ԺԶ. Վասն արեւոյդացն անաւրէնութեան, և ԺԷ ընդ պոռ-
նիկս և ընդ զրպարտողս դատապարտեցին. պատմէ և զզանազան չարեացն,
որ անտի են ողոց և մարմ(ն)ոց եղկ, և զյիմարութիւնս, որ արեւոյդաց
լինի, որ իմոյ սրբոյն երկնչին և նմանեաւն սատակին, ի հնոցէ պոռնկու-
թեան սարսին և բոցով արեւոյդութեան այրին և խորովին. որոց պատկեր
յերկոցունց հեռեանալ ապա խրատէ, և յիշեցուցանէ զարեւոյդացն զտան-
ջանս և զպատուիրանացն պարգևս: ԺԸ. Վասն անաւրէնութեան քաւերցն
ղիւականաց, եթէ սատանայական է ժողովն և մայր ամենայն մեղաց,
(p. 8 v.) յորմէ ծնանին անթիւ մեղացն բաղմութիւնք. և առաւել ևս ի կա-
տականաց և ի գուսանացն ելանեն հայհոյութիւնք և զազրալի հոյք անբա-
րըշտութեան. և թէ հայհոյիչք են պատուիրանաց, որ ի թատերս մտանեն, և ի
շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ մերկենան: Արդ, խրատէ հեռեանալ ի բաղմաչար ախ-
տէն և առ Աստուած մերձենալ: ԺԹ. Վասն կնարողաց, թէ անպատշաճ ինչ
բանից թէ լուաւ՝ որս բաղմաւրայս ունիցի, և գործ մահու գործեաց որ
զկին իւր եթող. այնպիսին անձնասպան է, որ հեռացաւ յԱստուծոյ, և ան-
ներելի տանջանացն մատնեցի. այլ թէ վասն չքաւորութեան որ որդոյն
առնիցէ (p. 9 r.) ատելութիւն ընդ ամուսնոյ՝ չար է առաջի Աստուծոյ, որ
սպառնայ անիւ գեհնինն: Ապա ի խրատ խոնարհի և սգուշացուցանէ բանիւ
վարդապետութեամբ: ԺԺ. Վասն անասնամոլացն եւ իգացելոցն եւ անաւրէն
ուսուցողացն, եթէ յորպիսի անդունդս անաւրէնութեան իջուցանէ զմար-
դիկ սատանայ, որ քան զհեթանոսութիւն այլ ևս պղծագոյն է, և չէ իսկ ի
մարդկան համարի. զարմանամ և ընդ ներողութիւն Աստուծոյ, թէ կենդանոյն
իսկ փայլատակմամբք ի յերկնից պարտ էր սատակել զայնպիսին. յայտնէ և
զամենայն պղծութիւնսն և ապաշխարութեան ցուցանէ: Ի—Երրորդն Վասն չու-
նելոյ սէր բարեկամութեան ընդ քեմամիսն Աստուծոյ եւ փախչիլ յազանաց, յա-
փրօսա (p. 9 v.) կողաց եւ յարեցողաց սեղանոյ. զի պիղծ են ազանացն և ափըշ-
տակ(ո)ղացն կերակուրք, պեղծեն զայնոսիկ, որ մերձենան ի նոսա և սէր
և բարեկամութիւն առնեն ընդ թշնամիսն Աստուծոյ. և թէ պարտ է ի սուրբս
յարիլ և զաստուածայէնն սիրել, զի յերանութիւնս նոցա երանեցին:
ԻԱ. Վասն մխրատութեան կարգիսն հարուածոցն, և թէ որպիսի իրաց նեղեն
ըզմարդիք ցառմունք ազգի ազգի, և թէ զոր Աստուած գործէ՝ զամենայն ի
բարին մատակարարէ մեղ. յայտնէ և այլ գլուխս բաղում անաւրէնութեանց
և ապա մխիթարէ և գոհանալ հրամայէ գողորմութենէն Աստուծոյ, որ ան-
ցաւորաւքս խրատէ, և ոչ (յ)աւիտենական տանջ(ը. 10 r.) անաւրէն: ԻԲ. Վասն
զգուշութեան ի սուրբ խորհուրդ մեր(ձ)եմալոյ, և թէ որպէս պարտ է անիւ և
զողութեամբ և բա(զ)ում երկիրդիւ ընդունել ի մարմնոյ և յարեան Տեառն
մերոյ Յիսուսի Գրիստոսի. և յոյժ աններելի դատապարտի քահանայն, որ
զխիղձ մեղաց ուրուք գիտիցէ, և ի սուրբ խորհուրդն մերձենայ, և ոչ սաս-
տէ նմայ, թէ որպիսի սրբութեամբ պարտ է մերձենալ ի սուրբ մարմին և
յարիւն տէրունական: ԻԳ. Վասն սգաւորաց մխրատութեան ի վերայ վախ-
նանելոյ. եթէ հեթանոսական և սատանէ սուր մեռելոցն, և ինին աւթեանք
չար զիւացն խորհրդոց. և եթէ լաւ է մահ աւգտակար. թէպէտ և մեղաւք
որ իցէ վախճանայլ, սակայն յառաջիկայիցն դադարեաց. պատմէ և զանա-
ռակ (p. 10 v.) ութիւնս կոծողացն և զփեսողացն և մերկայտիգ արիւնահա-

նացն. զճնորդս, զհառաչողս յանդիմանէ, և առ սգաւորն մխիթարութիւնն խոնարհի: Ի՛. Եւ ապա Ողբէն և նորին Աղաւթն: Ի՛. Խրատ հայրց յաղագս առաքինութեանց երեսասարդի, եւ վասն անբարտաւանութեան, յոր յետ ելանելոյն Աղամայ նախահաւրն մերոյ ի դրախտէն ի վերայ ծննդոց նորա հաստատեցան: Ի՛. Վասն հմայից եւ անաւրէն դիւքականաց, որք թիւրեցան յաշխարհ ի ճշմարիտ և յուղիղ պատուիրանացն, զնացին զկնի սատանայի առ կախարդս և առ թովիչս և առ վնուկս և առ ձեռնածուս, և թողին զկաթովիկէ եկեղեցի և զխաչն աստուածընկալ. զնոսա յանդիմանէ և լուծանէ և քրիստոնէական հաւատոց (ք. 11 ր.), և առ ճշմարիտ պատուիրանապահան ի խրատ խոնարհի և յաւիտենից բարկութեան ժառանկորդս կացուցանէ:

Եւ զայս ամենայն փոքր ի շատէ ծայրաքաղ արարաք, եւ պատուց եւ ? բայց են և այլ անթիւ հոյլ խրատուց և բազում աւերինակ չարեաց մեղացն և առաքինութեանց, որք կարի կարեւոր են առաջնորդաց եկեղեցւոյ՝ ի խրատ և յանդիմանութիւն և յերկիւղ և զգուշութիւն ամենայն ժողովրդոց. զի ինչ մի անգամ պակասութիւն մեղաց և յանցանք վարուց եղեալ են ի սմայ՝ ամենայն խրատք վարդապետութեան, որ պիտոյ են եկեղեցւոյ, ի սմա գտանին յայանապէս, և ոչ ծածկաբար: Յայանէ և զմեղացն չարութիւնսն և զբժշկութեան հանգամանս, որով պահէ անարատ և առաք. (ք. 11 ր.) նց գայթակղութեան զտգիտայգունիցն լեզուս, որք փութան ուսանիլ վասն երկիւղին Աստուծոյ, և պակասին բանիւ և կամ գիտութեամբ: Յուցանէ և զանազան մեղացն չարութիւնս, և զահեղ տանջանացն արհաւիրան. ծանուցանէ և զխոստովանութեան զհանգամանս և զապաշխարութեան զղջումն, զորդորումն ողորմութեան զփոյթիցն, և զպնդութիւն պահոցն. ուսուցանէ և զխոնարհութիւն մեծամեծաց և զհնազանդութիւն նուաստայգունիցն. ասէ և զփոյթ խրատոյ քահանայից՝ զգուշութիւն պատուիրանապահութեան ժողովրդեան: Ծանուցանէ և զաւերինակ սիրոյ, զմախանսն նախանձու, զչարութիւնս խորհրդոց, զպղծութիւնս գործոց, զանպարկեշտութիւն մարմնոյ, զգայթակղութիւն լեզւի, զխորայմանկութեանց աներևոյթ փրատումն. և զամենայն (ք. 12 ր.) ազգի ազգի հոյլս անաւրէնութեան յայտնէ և յանդիմանէ, և ուսուցանէ զանազանութիւն վարուց առաքինութեան, ըստ հաճոյից կամացն Աստուծոյ, և ամենայն իսկ չարաչար ախտից և վիրաց մեղացն բժշկութեան, որում ցանկանայ և խնդրէ անձն ապաշխարնողի՝ զհնարս գեղոց բժշկութեան ի սմայ գտանէ, որ են այսոքիկ:

(Ճառերի ընդհանուր վերնագիրը)

Սուրբ եւ ամենեղանիկ երիցս երանեալ վարդապետին Յոնանիսի Մայրավանեցոյ ասացեալ հառս ԽԴ յաղագս վարուց առաքինութեան եւ վասն ազգի մեղուցեալ անձանց, որք գրեցան յայ(ս)մ գրի: Ճառս ԻԸ, զորս գտաւ յաւիտենակի եւ եղաւ:

ԽԱԽՄԲ՝ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻՈՅԷ,

Խրատ եւ գովութիւն հգնաւորաց եւ յանդիմանութիւն՝ ծուլից եւ արհամարհողաց զպատուիրանս Աստուծոյ՝*:

Առն մոնողոսն ուսելոյ և խմատնոյ, որ ունի զգիտութիւն՝ որոշողութեան^ա, որոշել զչարն ի բարւոյն^բ, աներկեան^գ պահել զանձն յամենայն իրաց չարաց: Եւ չարիքն այս են: Եթէ յանկարծ երբեք ուրեք^դ խաբեցաւ^ե և անառակեցաւ և տարաժամ եկեր և արբ, և կամ եթէ^զ ժամ մի զատարկ անցոյց ի կեանս^զ իւրում, և կամ թէ^զ բան մի զատարկ խաւսեցաւ յաւուրս իւր: Սակայն վասն այնր պարտի^զ զցայգ լալ և զղջանալ, և առ վաղիւն^զ զգուշանալ մտաց իւրոց^զ, և վարժել զանձն^զ իւր^զ, և նահանջել զցոփութիւն^զ լեզուի իւրոյ, և կացուցանել զմիտս^զ ի հաստատութեան և ի բնութեան^զ իւրում^զ, զի մի զարձեալ նովին բծով ծուլացի և խաբեացի, և լինիցի^զ սովորութիւն կրթութեան^զ իւրեանց^զ: Չորս ապա մեծաւ^զ աշխատութեամբ ոչ կարացէ հանել^զ զարմատացեալ բիծ անձին իւրոյ, այլ անցեալ^զ ըստ ի^զ այս երիս մեղանս առն մոնողոսն^զ աւելի քան^զ զայս եթէ մեղանչէ՝ նա իբրեւ (զիւ) անխմատ^զ և բազմամեղ է և ամենաթշուառ:

Զի մերժեցաք յայսմանէ^զ և հեռացաք յայնմանէ^զ, թողաք զայս և չառաք^զ զայն. ելաք յայսմանէ և չհասաք այնմ^զ:

Արդ^զ մոնողոսն^զ, որ հացիւ և ջրով յագի, և քնով զմայլի^զ և զանձն առ մոնողոսն^զ ունի, նա որպէս զիս^զ անմիտ^զ և հպարտ, վասն զի ոչ կարէ^զ զիրեւ զբիծ անձին իւրոյ: Քանզի ի զործ և ի գիտութիւն իւր կոչեցաւ մարդ, իմանալ իւր զլաւն և առնել զբարին, որոշել զչարն ի բարւոյն^զ:

Արդ^զ կրաւնաւոր, որ ճաշէ և ննջէ, քան զայն անառակութիւն իւր ինչ խէ ոչ կայ, քանզի լիութիւն կենաց զիստասիրութիւն և զպոռնկութիւն ուսու-

* Տպագրուածք բերում ենք նոյնութեամբ. 2. 645=746 ձեռագիր, որից առնուած է այն, հեռանկում ենք Ա. տառով, 2. 225=229 Բ. տառով եւ Գ. 546=2552 Գ. տառով:

ա) Բ. Խրատ Յոնանիսի Մանդակունեցոյ՝ Միանձանց. բ) Ա. Գ. Մանդակունեցոյ գ) Գ. ի գովութեան հգնաւոր կրաւնաւորաց եւ ի յանդիմանութիւն դ) Գ. Տեառն եւ Գ. չ. Առն մոնողոսն—զգիտութիւն գ) Գ. եւ ի յորոշողութիւն է) Բ. Ի բարոյն բ) Ա. անառակեցաւ, Բ. եւ աներկեցաւ ը) Գ. յուսեմ ժ) Բ. խօսեցաւ ժա) Բ. եւ երէ. Գ. կամ բէ ժբ) Գ. զկեանս ժգ) Բ. Երէ ժդ) Բ. խօսեցաւ, պարտի վասն այսոցիկ ժե) Բ. առ վաղիւ ժզ) Բ. իւր ժէ) Գ. յանձն ժբ) չ. ժբ) Գ. զցոփութիւնն ի) Գ. զսիրտն իա) Բ. ի բնակութեան Գ. ի բնութիւն իբ) Բ. իւր իգ) Գ. ծուլացի եւ խաբեցին եւ իցի իդ) Գ. եւ կրթութիւն իե) Ա. իւրաց. Բ. իւրաց իզ) Գ. մեղաց իէ) Գ. հասանել իբ) Բ. անցանել Գ. անցել իբ) Բ. քնդ լ) Բ. աւելի են լա) Բ. Իբեւ անխմատ լբ) Գ. ի յայսմանէ լգ) Բ. մեծեցաւ յայնմանէ լդ) Բ. ոչ առաք լե) Բ. ոչ հառաք այնմ. Գ. չ. Ելաւ—այնմ լզ) Գ. քանզի լէ) Ա. մոնողոսն լբ) Բ. եւ դասարկութեամբ եւ խօսելով զմայլի լբ) Գ. առ մոնողոսն լս) Բ. չ. խա) Գ. անխմատեան լբ) Գ. կարաց լգ) Բ. ի գիտութիւն եւ ի գործ լդ) Գ. յիմանալ լե) Ա. Գ. ի բարոյն. Բ. չ. որոշել—ի բարոյն: խզ) Բ. առակութիւն խէ) Գ. 2.

զքաղցր ջրիկ աղբերականց^ա, լինելով միակրօնք, անբիծք, անարատք, անպարսաւ, անբասիր^բ, ապաստանեալք^գ ի լերինս, զօրացուցեալ զանձինս^դ, պնդեալ^ե զմէջս, սրբեալ զսիրտս, ուղղեալ զմիտս^զ, միացուցեալ զխորհուրդս^զ, արիացուցեալ զկամս, քաղցրացուցեալ զբարս և զբանս: Անզբաղ^է, անզբօս, միամտեալ պարապեն կրօնաւորական վարուց^է սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և^ե անդադար փառաբանութեամբ անցուցանեն զտիւ և զգիշեր, և քրիստոսաբեր^բ սիրովն^զ բերկրին առ իրեարս, ուրախացեալք առ միմեանս: Հացիւ չորով և ցրտիւ ջրով, հատով^ա և փոխընդով և խոտաբուս ոռծկօք^ա քաջացան^գ կատարելով, ցանկացեալ երանութեան^դ մարդարէին թէ՛ Ո՞վ տացէ ինձ զթեւ^ա անդաւոյ, զի թուցեալ հանգչէի յանապատի^ե, չնորհօք Ս. Հոգւոյն^զ:

Մոնոզոն իմաստուն զպիտոյից աւուրն^ա միայն հոգայ^ա և^ե ժ^բ զպէտս որովայնին^բ հացիւ և ջրով միայն վճարէ, և ոչ ծառայեցուցանէ զմարմինն իւր կերակրովք բազմօք^ա քանզի յազուսն կերակրոց^բ ծնանի զպէտպէս ցանկութիւնս խորտկաց, իսկ կարօտութիւն հացին և ջրոյն՝ զքաղցն և զծաւան միայն հոգայ անցուցանել: Քանզի յորմէ կերակրէ յաղթի ոք^ա ուտէ և մեղանչէ: Պարսպեան^գ զհոգիւ^գ քո պատուիրանաւն Աստուծոյ^դ և կերակրեան^գ զմարմինդ քո հացիւ և ջրով: Վաստակեան^ե զիտութեամբ, և հանգիցես իմաստութեամբ:

Յօղ սնուցանէ զպէտս^ա և^ե անդոց^բ, և քանք հոգևորք^ա պարարեն զմիտս ուղիղս: Մեղք և խորխիւ զմայլեցուցանեն զճաշակս քմաց մարմնոյն, և քաղցրութիւն պատուիրանաց^ա Տեառն պարարեն զմիտս սիրողացնորա: Քանզի երբեմն բարձրացեալ^ա թռչի իբրեւ զաղաւնի ի բարձունս և զնէ զբոյն իւր ի քարանձաւս և անցուցանէ զաւուրս իւր խաղաղութեամբ, առանց մեղաց՝ որոշեալ և մեկնեալ^ա յաշխարհէ, գտեալ և ազատեալ յամենայն իրաց չաւաց^ա և^ե քանզի որչափ յաշխարհէ մերժեալ հեռանայ, այնչափ Աստուծոյ մերձաւորեալ^ա ծանօթանայ, և լինի վանք և ասպնջական Հոգւոյն Սրբոյ: Իսկ ոմանց^ա վատացեալ, իջեալ ի լերանց՝ զեղջէ ի գեղ, տանէ ի տուն, յագարակէ յագարակ, կոչնոց ի կոչունս: որ^ա երբեմն ի լերինս յարանց^ա և^ե փախչէր^ա, այժմ^ա իջեալ ի շէնս և ի կանանց մեծարեալ խաղաղի և զբզուրի^ա մինչ զկանանց կանոնն կատարէ նախ^ա, զանձին ախտ սնուցանէ խղ իբրեւ զխող և զխոջքոր^ա: Տեսանեա, զի բողոքէ մարդարէն^ա և^ե վանականաց հրաժարելոց յաշխարհէ՝ հեռանալ ի քաղաքաց և ի շինաց փախչել ի լերինս, և ապրել: Տեսի, ասէ, զանօրէնութիւն ի քաղաքի^ա:

ա) Գ. աղբերականաց բ) Գ. եւ անբասիր գ) Բ. զօրացուցեալ անձինս դ) Բ. պնդեալ ե) սրբեալ զմիտս զ) Գ. միացեալ զխորհուրդն է) Բ. անզբաղ, Գ. անբաղ ը) Բ. չ. բ) Բ. զքրիստոսաբեր, Գ. ի քրիստոսաբեր ժ) Բ. սիրով ժա) Բ. հասիլ ժբ) Բ. առնօք ժգ) Բ. քաղցն ժդ) ցանկայ երանութեանց ժե) Բ. քեւ ժզ) Բ. Հոգւոյն ժէ) Բ. աւուրցն ժբ) Գ. մէն հոգա ժբ) Գ. չ. ի) Բ. յորովայնի իա) Բ. գմարմինս իւր կերակրոց բազմաց իբ) կերակրոյ իգ) Գ. պարապեալ իդ) Բ. գնդիս Գ. գնդիս իե) Գ. Տեառն իզ) Գ. կերակրեալ իէ) վաստակեալ իբ) Գ. պէտս իբ) Բ. անդաց լ) Բ. հոգեւոր լա) Գ. պատուիրանացն լբ) Գ. քաղցեալ լգ) Գ. որոշել եւ մեկնել լդ) Բ. չ. գտեալ—չաւաց լե) Գ. մերձաւոր է լզ) ոմանք լէ) Բ. չ. լբ) Գ. քաղցն լբ) Բ. փախչել լս) Բ. յայժմ լաւ) Գ. մեծարել եւ լսբ) զովի լսգ) Բ. նա զկանանց կանոն կապէ լսդ) Գ. ախտն նստեցանէ լսե) Գ. իբրեւ զխող լսգ) Բ. մարդն

1) Սաղմ. ԾԳ, 40:

Արդ, փախցնէք ի կանանց և ի տեսութենէ նոցա^ա, և ի բնակութենէ^բ և յամենայն աշխարհական ցանկութեանց^գ, զի հասանիցեմք արքայութեանն երկնից՝ ի Քրիստոս Յիսուս, ի Տէրն մեր, որում փայլք յաւիտեանս, ամէն:

Տ. 43=3771 p. 117 r.

ՏԵԱՌՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆՈՅ ՀԱՅՈՑ ԿԱՌՈՂԻԿՈՍԻ ԱՍՍՅԵԱԼ ՅԱՂԱԿՍ ՊԱՆՈՅՆ ՔԱՌԱՍՆԵՐՈՐԴԱՅՆ:

Արդ, քանզի սկիզբն և կատարութիւնն տարոյն զաւր կիրակի ասի լեալ, վասն զի եւք տարոյն ի շաբաթու լինի և սկիզբն միւսոյ տարոյն ի կիրակէի է: Արդ, վասն զի Պահոց քառասնորդս կոչի^ա աւր մի ուրբաթի՝ չարչարանք խաչելութեանն Տեառն, և առիթ կոչման չարչարելոցն յաշխարհէ՝ յունել յանձինս զաւրինակ չարչարանաց Տեառն, առ ի լինել չարչարակիցք խաչելութեանն Տեառն, առ ի կոչումն մեղաւորաց յապաշխարութիւն: Արդ, այս քառասնորդի, որ կոչի ուրբաթ, աւրէն է զշաբաթն և զկիրակէն, որպէս զուրբաթն և զչորեքշաբաթն՝ պահել զհետ աւրինացն առնելոյ (p. 117 v.). և յայնմ քառասնորդի, որ կոչի կիրակէ, կոչի աւր առաջին և սկիզբն աւուր յարութեանն Տեառն, և ուրախութիւն յաշխարհի և աւետիք արքայութեան, լի ամենայն երանութեամբ անձանց պատուիրանապահանաց արդարութեան, աւրէն է զշաբաթն և զչորեքշաբաթն և զկիրակէն ուտել: Քանզի զորաւրինակ ի Զատիկն մինչև ցվերացումն Տեառն յերկինս ծուրն չը դնի, նոյնպէս և պահելն չվայելէ. զի ամենայն կիրակէ կոչի: Արդ, քեզէն անձ զքեզ ի հաւան և զիւզեան զայս քառասուն քառութեան, և զայն քառասուն ուրախութեան. կշռեանք քառասուն ընդ քառասնի^ա զուրբաթ և զչորեքշաբաթ ընդ շաբաթու և ընդ կիրակէի, և գտանես առհասարակ՝ ոչ ի սմայ անկումն և ուրախութիւն, և ոչ ի նմա պահք և տրտմութիւն: Արդ, այս քառասուն առիթ քառութեան մեղաց տարոյն, և այն քառասուն սկիզբն ուրախութեան տարոյն:

Արդ, աւրէն է զայս պահոց զքառասնորդս հարթիկ պահել՝ ի Բարեկենդանէն մինչև ցԶատիկն. քանզի քաւիչ և թողիչ մեղաց տարոյն կոչի. այլ զինի և ուղի, ձուկն, ձու, պանիր, կոզի, կաղտի, բաձին, շիճուկ, կաթն, հեր ձկան, մորէ՝ զայս բնաւ ամենակին չէ աւրէն և ոչ վայել է ճաշակել, (p. 118 r.) ամենայն ումեք մեծի և փոքու, արդարոյ և մեղաւորի. շատ են մեղ, այլ կամակը են, քառասուն աւուրն՝ կանափհատ, կտաւհատ, փոխինտ, հատ, սամթաջուր:

Արդ, այս քառասնորդով Տէրն ի լերինն տարաւ յետս զսատանայ՝ զփորձիչն, որ է աւրինակաբեր յաղթութեան ամենայն հաւատացելոց: Միթէ Աստուծոյ պահել ինչ արդեաւք պիտոյ եր. ոչ ապաքէն վասն աւրինակի մարդկան առնէր զայն: Արդ, եթէ զհանապազաւորն մեռանել չկա-

• Գ. 346=2552 ձեռագիր այս բառի կիսից (ցանկու) քերի է մնում:

** Հմմտ. Տեառն Յովհաննու Մանգակունայ՝ ձառն. Բ. Եպ. Վեներիկ. եր. 209:

ա) Բ. չ. նոցա. Գ. ի տեղադրեմէ նոցայ բ) Բ. չ. եւ ի բնակութեմէ. գ) Բ. եւ յաշխարհական ցանկութեանց յամենայն:

և մտերիմ ժողովրդեանն, ոչ կարաց ամբողջ պահելով զժողովուրդն ի մեղացդ և ապրեցուցանել զնոսայ (ք. 121 v.) ի հարուածոցն Տեառն, և ժառանգեցուց զնոսա ի խոստացեալ երկիրն պարգեականի՝ զհանեալսն յեզրիպտոսէ, բազում նշանաւք և արուեստիւք՝ զկնի հարուածեալսն, իսկ արդ, այլ և քահանայապետք տրեց և արաւտաւորք զիմրդ կարեն ապրեցուցանել զժողովուրդն ի մեղաց, որք և զանձինս իւրեանց անզգամ ոչ կարեն ի մեղաց պահել, թող թէ ժողովրդեանն Աստուծոյ լինել միջնորդ և երաշխաւոր՝ տանել յարքայութիւնն Աստուծոյ. քանզի գրեալ և պատուիրեալ է եթէ՝ Մի յաջ խոտորեացիս և մի յահեակ:

Արդ, զնշական յախտն յաջոյ կոչէ, և զմարմնական ախտն կոչէ՝ յահեակ. և բազում իսկ, որ դատարկութեամբ անցուցանեն զաւուրս իւրեանց, երկորումք վարին՝ մեղանշեն, և ոչ գիտեն. քանզի թշնամին Աստուծոյ և մարդկան այսու ախտիւ յաղթեաց հողեղինին Ադամա. այսու ախտիւ սպան զերկրաւոր Ադամ, և սովին ախտիւք սպանաւ ինքն ի խաւարն արտաքին. այսու ախտիւ ընկէջ զԱդամ ի դրախտէն, և սովին ախտիւն ընկըմեցաւ ինքն խողիւքն ի ծովուն. այսու ախտիւ յաղթեաց կերացողի Ադամայ, և սովին ախտիւ յաղթեցաւ ի պահացողէն Ադամայ յանապատին. այսու ախտիւ յաղթեաց զտգէտ Ադամ ի դրախտին, և սովին (ք. 141 v.) ախտիւ խաւարեցաւ ինքն և չողաւ յետս ի լերինն փորձութեան: Արդ, փորձին մարդկան, իբրև կամեցաւ զստեղծողն փորձել իրէն զստեղծեալ, ինքն փորձեալ՝ զտաւ որդի խաւարի և ժառանգաւոր կորստեան: Արդ, քանզի հողով ախտիւ զմարմնաւորն եհան ի դրախտէն, վասն այնորիկ հայր ամենայն ախտից շնչոյն կոչի հպարտութիւն և մայր ամենայն ախտից որկորըստութիւն: Արդ, այս երկուց ախտից ծնանին ամենայն ախտք մարմնականք և շնչականք: Այսու ախտիւ կոտի ընդ վանականս յայտնապէս և ընդ աշխարհականս զաղտնապէս: Այսու ախտիւ սերմանէ զցայգ և զցերեկ՝ քնովք և երազովք, և խորհրդով և լեզուով: Ընդ որս և մեք աղաչեցուք զամենասուրբ Երրորդութիւնն՝ փրկել զմեզ այսպիսի ախտից, շնորհաւք՝ և մարդասիրութեամբ Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս, ամէն:

Հ. 542=581, ք. 56 v.

ՅՈՋԱՆՈՒ ՄԱՆԴԱՆՈՒՆՈՅ ԽՐԱՏ ՈՐԵՇԱՀ:

Այսոքիկ են հիմունք հաւատոյ, զոր պարտ է ամենայն քրիստոնէից հաւատալ զկանոնքս զայս զերկոտասան առաքելոցս. զիւրաքանչիւր առաքելոցն, եղ այսպէս. Հաւատամք ի մի Աստուած՝ Հայրն ամենակալ, Արարիւն, եղ երկրի և երկրի: Զերկրորդն եղ Յոհանէս աւետարանիչն. Եւ Յիսուս Քրիստոս՝ յորդի նորա, միայն Տէր մեր: Զերրորդն Յակոբոս. Որ յղացաւ Հոգւոյն Սրբոյ և ծնաւ ի Մարեմա սրբոյ կուսէն: Զչորրորդն եղ Անդրէաս՝ Զարչարեալ ի ներքո Պոնդացւոյ Պիղատոսէ, թաղեալ: Զհինգերորդն եղ Թովմաս՝ ասելով. Իջաւ ի գոփս: Զվեցերորդն եղ Բարդղղովմէոս. Մեռեալ և յերրորդ աւուր յարուցեալ ի մեռելոց: Զեթներորդն եղ Փիլիպպոս՝ ասելով. Ելեալ յերկինս, նստաւ ընդ աջմէ Հաւր: Զութերորդն եղ Մաթէոս՝ ասելով. Եւ գալոց է գատել զկենդանիս և զմեռեալս: Զիններորդն եղ Սիմոն. Եւ ի սուրբ կաթուղիէ եկեղեցի և ի սրբոցն հաղորդութիւնն: Զմիտասանսն եղ Թաթէոս, որ է Յուդա Յակոբայ. ի թողութիւն մեղաց: Զերկոտասանսն եղ Մատթիաս. Մարմնոցն յարութիւն և ի կեանս յաւիտեանականս:

Հ. 943=1525. ք. 474 v.

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՒ ՈՐ Ի ՆՄԱ ՅԱԻՐԻՆԵԱԼ ԿԱՐԳԱՅ*:

Երանելին Պաւղոս առաքեալ գրէ՝ Երբայեցուցն՝ այսպէս ասելով. Զստուեր հանդերձեցոց՝ բարեացն ունէին աւելնքն¹, և առաւաւ և աւերինաւ. կաւ պաշտէին երկնաւորացն: Եւ ապա ասէ՝ զխորանէն և զորոց ի նմայն. Մարմնոյ, ասէ, արդարութիւնքն, որ² մինչև ի ժամանակին ուղղութիւնն³: Եւ յետ այսորիկ զՔրիստոս քահանայապետ ասէ անձեռագործ խորանին⁴, Եւ յետ այսորիկ զՔրիստոս քահանայապետ ասէ անձեռագործ խորանին⁵, այս է՝ ոչ իբրև յարարածոց մարդ որ ի մարդկանէ⁶, այլ Բան և՞ Որդի Աստուծոյ, իջեալ մարդ, ի սուրբ և յաստուածածին⁷ կուսէն Մարիամայ⁸ առնելով⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁰, բայց առնելով¹¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹², բայց առնելով¹³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁴, բայց առնելով¹⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁶, բայց առնելով¹⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁸, բայց առնելով¹⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁰, բայց առնելով²¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²², բայց առնելով²³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁴, բայց առնելով²⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁶, բայց առնելով²⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁸, բայց առնելով²⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³⁰, բայց առնելով³¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³², բայց առնելով³³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³⁴, բայց առնելով³⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³⁶, բայց առնելով³⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³⁸, բայց առնելով³⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁴⁰, բայց առնելով⁴¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁴², բայց առնելով⁴³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁴⁴, բայց առնելով⁴⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁴⁶, բայց առնելով⁴⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁴⁸, բայց առնելով⁴⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁵⁰, բայց առնելով⁵¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁵², բայց առնելով⁵³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁵⁴, բայց առնելով⁵⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁵⁶, բայց առնելով⁵⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁵⁸, բայց առնելով⁵⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁶⁰, բայց առնելով⁶¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁶², բայց առնելով⁶³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁶⁴, բայց առնելով⁶⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁶⁶, բայց առնելով⁶⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁶⁸, բայց առնելով⁶⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁷⁰, բայց առնելով⁷¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁷², բայց առնելով⁷³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁷⁴, բայց առնելով⁷⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁷⁶, բայց առնելով⁷⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁷⁸, բայց առնելով⁷⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁸⁰, բայց առնելով⁸¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁸², բայց առնելով⁸³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁸⁴, բայց առնելով⁸⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁸⁶, բայց առնելով⁸⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁸⁸, բայց առնելով⁸⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁹⁰, բայց առնելով⁹¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁹², բայց առնելով⁹³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁹⁴, բայց առնելով⁹⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁹⁶, բայց առնելով⁹⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ⁹⁸, բայց առնելով⁹⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁰⁰, բայց առնելով¹⁰¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁰², բայց առնելով¹⁰³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁰⁴, բայց առնելով¹⁰⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁰⁶, բայց առնելով¹⁰⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁰⁸, բայց առնելով¹⁰⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹¹⁰, բայց առնելով¹¹¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹¹², բայց առնելով¹¹³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹¹⁴, բայց առնելով¹¹⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹¹⁶, բայց առնելով¹¹⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹¹⁸, բայց առնելով¹¹⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹²⁰, բայց առնելով¹²¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹²², բայց առնելով¹²³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹²⁴, բայց առնելով¹²⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹²⁶, բայց առնելով¹²⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹²⁸, բայց առնելով¹²⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹³⁰, բայց առնելով¹³¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹³², բայց առնելով¹³³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹³⁴, բայց առնելով¹³⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹³⁶, բայց առնելով¹³⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹³⁸, բայց առնելով¹³⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁴⁰, բայց առնելով¹⁴¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁴², բայց առնելով¹⁴³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁴⁴, բայց առնելով¹⁴⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁴⁶, բայց առնելով¹⁴⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁴⁸, բայց առնելով¹⁴⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁵⁰, բայց առնելով¹⁵¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁵², բայց առնելով¹⁵³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁵⁴, բայց առնելով¹⁵⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁵⁶, բայց առնելով¹⁵⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁵⁸, բայց առնելով¹⁵⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁶⁰, բայց առնելով¹⁶¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁶², բայց առնելով¹⁶³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁶⁴, բայց առնելով¹⁶⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁶⁶, բայց առնելով¹⁶⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁶⁸, բայց առնելով¹⁶⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁷⁰, բայց առնելով¹⁷¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁷², բայց առնելով¹⁷³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁷⁴, բայց առնելով¹⁷⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁷⁶, բայց առնելով¹⁷⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁷⁸, բայց առնելով¹⁷⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁸⁰, բայց առնելով¹⁸¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁸², բայց առնելով¹⁸³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁸⁴, բայց առնելով¹⁸⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁸⁶, բայց առնելով¹⁸⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁸⁸, բայց առնելով¹⁸⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁹⁰, բայց առնելով¹⁹¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁹², բայց առնելով¹⁹³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁹⁴, բայց առնելով¹⁹⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁹⁶, բայց առնելով¹⁹⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ¹⁹⁸, բայց առնելով¹⁹⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁰⁰, բայց առնելով²⁰¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁰², բայց առնելով²⁰³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁰⁴, բայց առնելով²⁰⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁰⁶, բայց առնելով²⁰⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁰⁸, բայց առնելով²⁰⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²¹⁰, բայց առնելով²¹¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²¹², բայց առնելով²¹³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²¹⁴, բայց առնելով²¹⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²¹⁶, բայց առնելով²¹⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²¹⁸, բայց առնելով²¹⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²²⁰, բայց առնելով²²¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²²², բայց առնելով²²³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²²⁴, բայց առնելով²²⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²²⁶, բայց առնելով²²⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²²⁸, բայց առնելով²²⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²³⁰, բայց առնելով²³¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²³², բայց առնելով²³³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²³⁴, բայց առնելով²³⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²³⁶, բայց առնելով²³⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²³⁸, բայց առնելով²³⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁴⁰, բայց առնելով²⁴¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁴², բայց առնելով²⁴³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁴⁴, բայց առնելով²⁴⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁴⁶, բայց առնելով²⁴⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁴⁸, բայց առնելով²⁴⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁵⁰, բայց առնելով²⁵¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁵², բայց առնելով²⁵³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁵⁴, բայց առնելով²⁵⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁵⁶, բայց առնելով²⁵⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁵⁸, բայց առնելով²⁵⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁶⁰, բայց առնելով²⁶¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁶², բայց առնելով²⁶³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁶⁴, բայց առնելով²⁶⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁶⁶, բայց առնելով²⁶⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁶⁸, բայց առնելով²⁶⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁷⁰, բայց առնելով²⁷¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁷², բայց առնելով²⁷³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁷⁴, բայց առնելով²⁷⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁷⁶, բայց առնելով²⁷⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁷⁸, բայց առնելով²⁷⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁸⁰, բայց առնելով²⁸¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁸², բայց առնելով²⁸³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁸⁴, բայց առնելով²⁸⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁸⁶, բայց առնելով²⁸⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁸⁸, բայց առնելով²⁸⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁹⁰, բայց առնելով²⁹¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁹², բայց առնելով²⁹³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁹⁴, բայց առնելով²⁹⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁹⁶, բայց առնելով²⁹⁷ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ²⁹⁸, բայց առնելով²⁹⁹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³⁰⁰, բայց առնելով³⁰¹ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³⁰², բայց առնելով³⁰³ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³⁰⁴, բայց առնելով³⁰⁵ մարմին և հոգի և միտս և զամենայն ինչ, որ է ի մարդ³

Թեանն վասն երկնայնոցն: Իսկ արանց և կանանց կարգ զատուցեալ յեկեղեցւոջն՝ այս ըստ Սաղմոսին [արդարեւ է սրբոցն ցնծալով ցնծալն¹, որք արժանացեալք երկնաւոր մտիցն կայանի, այս է եկեղեցւոյ՝ ցնծան, ուրախացեալք յաստուածային պաշտամանցն ցնծութեանց: Եւ ահա այսոքիկ ի նոսին յաւելեալք՝ ինն թուին զատուցեալ դասք, ըստ Դիոնիսեայ Արիսպագացւոյ ի հրեշտակն խաւսից. եւ զի ըստ նոցին թուոյ են պաշտաւնեայք եկեղեցւո, սուրբն Գրիգոր ասէ զմկրտելոցն թէ՝ Նառնեցան ի զաւրսն լուսեղէնս. և ինքն ի վարդապետութեանն ասէ. Փոխանակ հրեշտակացն, որք կործանեցան յաստուածակիր սպասաւորութենէն, որդիք մարդկան հրեշտակացին, կալցին զնոցա տեղին. զի թիւք կարգեալ փառաւորութեանցն անխախտ պահեալ լիութեամբքն, ուստի ի հասարակաց համեմատութենէ անտի գովեստքն աճեցեալ զաւրասցին, հասարակացն ալիւով(?) համեմատութիւն եցոյց, եթէ ընդ ամենայն լուսեղէնան խառնեալ դասս երամանան: Եւ զի երկնից արքինակ է եկեղեցի յերկրի, սակս այնորիկ զնոյն դասակցութիւն ցուցանէ մեզ իւրոց պաշտաւնէիցս Տէր թուով:

1) Հմմտ. Սաղմ. ՃԼԱ, 9 եւ 16:

Դան. Բոլոր մեր այսեղ հրասարակած նիւթերը առնուած են ձեռագիրներից բոլոր կարելոյն նոյնութեամբ. միայն շատ աչքի բնկնող սխալները, կամ անհասկանալի բառերը, շղագրելով նշանակել ենք եւ փակագծի մեջ դրած տառերով լրացել. ինչ որ մնացել է՝ բոլոր սխալ չհամարուի, այլ ձեռագրի տառացի վերահադրութիւն: Այս վերջին հասումի նկատմամբ պարզ է, որ Հ. 2261—2244 ձեռագրի օրինակն աւելի բնօրին է եւ նախնական, բայց այն բոլորն ամբողջական հրասարակութեան համար. ուստի ձառքների օրինակը դրինք առաջին տեղում: Տ. Գաբեգին վարդապետ հրասարակութեան համար պատրաստ ունի «խրատ վարուց» Յառաջագիրը. բայց մեր աշխատութիւնը ամբողջացնելու համար հարկադրուեցանք կանխել հրասարակել:

Հ. տառով նշանակել ենք Կարինեան ցուցակի ձեռագիրների վրայ եղած համարները, Գ. տառով Գեորգ կաթողիկոսի օրուանից աւելցածներինը, Տ. տառով Տաթևից բերածներինը. իսկ—գուգահեռականով մօտը դրել ենք վերջերս նշանակուած նոր համարները:

Պատճառ ենք համարում դիտել նաեւ, որ Յովնան Մանդակունուն Յովնան Խոսովանովի եւ Փարսեցու յիշած «Երանելի Յովնանի» հետ չնոյնացնելու մասին մեր վերել յայնմ կարծիքները այս օրերս պատահմամբ գտանք շատ նման ձեռով Նորայր Բիւզանդացու «Կորին վարդապետ եւ նորին քարգմանութիւն» գրքի մեջ արտայայտուած (Տփլիս, 1900 թ. եր. 489), որ առաջ աչքի տակ չէինք ունեցել:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0412912

